

ETA I FRANQUISME
ORÍGENS, EVOLUCIÓ IDEOLÒGICA I
VIOLENCIA POLÍTICA

Un estat de la qüestió

Autora: Llibertat Vilella Cucurell
Tutor: Dr. Maximiliano Fuentes Codera

Treball de Final de Grau
Grau en Història – Facultat de Lletres

Juliol del 2021

Llista d'abreviatures

AVT: Asociación Víctimas del Terrorismo
BIRF: Banc Internacional de Reconstrucció i Foment
CCOO: Comissions Obreres
DRIL: Directorio Revolucionario Ibérico de Liberación
EGI: Euzko Gaztedi (Joventut Basca)
ETA: Euskadi Ta Askatasuna (Euskadi i Llibertat)
ETA (m): ETA militar
ETA (p-m): ETA político-militar
FLP: Frente de Liberación Popular
FMI: Fons Monetari Internacional
FRAP: Frente Revolucionario Antifascista y Patriota
GAL: Grupos Antiterroristas de Liberación
GRAPO: Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre
IRA: Irish Republican Army
KAS: Koordinadora Abertzale Socialista (Coordinadora Patriota Socialista)
MLNV: Movimiento de Liberación Nacional Vasco
OECE: Organització Europea de Cooperació Econòmica
PNB: Partit Nacionalista Basc
PCE: Partido Comunista de España
PCE (ml): PCE marxista-leninista
PCE (r): PCE-reconstituït
PP: Partido Popular
PSE: Partido Socialista de Euskadi
PSOE: Partido Socialista Obrero Español
RAF: Rote Armee Fraktion (Fracció de l'Exèrcit Roig)

Índex

Introducció	2
1. ETA en el franquisme (1959-1975).....	7
1.1 El País Basc i Navarra durant els “anys de ruptura”	12
2. ETA, la política i la nació	15
2.1 El nacionalisme de Sabino Arana.....	15
2.2 L’escissió del PNB	21
2.3 La “cultura” d’ETA: el gudarisme.....	23
2.4 El gir ideològic: alliberament nacional i alliberament social	26
3. ETA i la violència.....	31
3.1 Els inicis de la violència: l’espiral acció-reacció.....	33
3.2 La violència política en el context mundial.....	39
3.3 El Procés de Burgos i l’atemptat a Carrero Blanco	42
3.4 Les motivacions de l’ús de la violència.....	48
3.5 La memòria històrica de les víctimes	50
Conclusions.....	56
Bibliografia	59

Resum

Aquest treball proposa un estat de la qüestió al voltant de l'organització ETA durant el període franquista: des del seu naixement —amb els corresponents precedents que en provoquen el sorgiment—, fins a la mort del dictador Francisco Franco. L'estudi s'articula al voltant de dos grans blocs temàtics: d'una banda, la nació i la política; de l'altra, la violència, que resulta clau en la cultura política d'ETA. L'objectiu central d'aquest estat de la qüestió és anar un pas més enllà d'una simple anàlisi descriptiva, i pretén observar i entendre l'evolució dels debats historiogràfics al voltant dels inicis d'aquest fenomen polític, encara avui en dia molt present. La historiografia analitzada avarca des de les dècades immediates al naixement d'ETA, moment en què comencen a sorgir els primers estudis acadèmics, fins a l'actualitat. Es posarà, així, especial èmfasi en les obres més recents, la qual cosa permetrà observar de manera clara les tendències dels debats actuals i els seus principals estudiosos, així com els temes que han estat més abordats i les llacunes historiogràfiques existents.

Paraules clau: ETA; antifranquisme; nacionalisme basc; violència política; historiografia.

Introducció

L'organització terrorista ETA va posar fi a l'activitat armada ara farà 10 anys, el 2011, i es va dissoldre de manera definitiva l'any 2018. El seu nom, però, continua essent molt present a l'actualitat, generant un enorme debat, tant a l'esfera política, com a l'opinió pública. Aquests debats giren especialment al voltant de les víctimes i la construcció de la memòria del seu període d'activitat, així com de les conseqüències que se'n van derivar. El passat 1 de juny s'inaugurava a Vitòria-Gasteiz el *Centro Memorial de las Víctimas del Terrorismo*, dirigit pel periodista Florencio Domínguez i en el qual col·laboren historiadors com Gaizka Fernández Soldevilla i Raúl López Romo. Aquesta institució estudia les diferents organitzacions terroristes que han operat a Espanya des de l'any 1960, si bé les víctimes d'ETA hi tenen un paper protagonista, degut a que la dedicació que el memorial atorga a cada terrorisme ve donat pel número de víctimes que va ocasionar¹.

La inauguració del centre, que va ser presidida pel Rei Felip VI i en la qual hi van participar el president del Govern de l'Estat Pedro Sánchez i el lehendakari basc Iñigo Urkullu, va encetar una nova onada de polèmica. Aquestes queixes anaven especialment dirigides a la tipologia de víctimes que s'inclouen en el memorial. El diari basc *Naiz* explica que el centre inclou a figures com Carrero Blanco i Melitón Manzanos, mentre que no contempla moltes de les víctimes ocasionades per la violència de l'Estat espanyol, com ara els obrers assassinats per la policia l'any 1976. La inauguració del Centro Memorial ha comportat una sèrie de mobilitzacions de naturalesa antagònica, entre les quals hi havia Vox, que donava suport a la monarquia, i també els de la xarxa Memoria Osoa, la qual defensava que no només tracta una part de les víctimes. El que demanen les organitzacions integrants de la xarxa Memoria Osoa és, en definitiva, que les institucions basques deixin de participar en un memorial que cataloguen d'excloent².

L'acostament de presos és, també, un debat polític molt actual, si bé és un tema de discussió present des de fa anys. La política de dispersió de presos que havia instaurat el govern de Felipe González l'any 1989 consistia en enviar els presos d'ETA a presons d'arreu de l'Estat, lluny de la seva procedència, com a política de càstig. L'apropament

---

¹ Aizpeolea, L. R. El memorial de Vitoria combina el testimonio de las víctimas del terrorismo con la explicación histórica, *El País*, 01-06-2021.

² Salgado, I. Un centro para recordar a Melitón Manzanos pero no a las víctimas del 3 de Marzo, *Naiz*, 01-06-2021.

d'aquests a les presons del País Basc porta, com hem dit, molt temps debatent-se i s'ha anat produint amb comptagotes des que es va iniciar l'any 2018. Aquest 2021, però, la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries ha aprovat l'apropament definitiu per tal que els presos que segueixen complint condemna, ho facin ara en presons del País Basc³. Aquesta política va acompanyada, a més, d'una règim penitenciari menys rígid, en què només 3 dels 190 presos que queden actualment en centres penitenciaris continuen complint el primer grau⁴.

Com era d'esperar, aquesta nova política no ha estat lliure de polèmica. El 2021 ha estat el primer any en què el PP no ha participat a l'acte institucional que celebra el Congrés en homenatge a les víctimes del terrorisme. Tampoc hi ha participat el partit d'extrema dreta Vox. Els motius que han donat els dos grups polítics han estat a causa de l'apropament de presos. Per contra, però, sí que van participar als actes organitzats per d'altres organitzacions de víctimes, com ara l'AVT, que tampoc van assistir a l'acte celebrat al Congrés⁵.

El ressò d'ETA també ha estat present darrerament amb la mort de figures com Julen Madariaga⁶, un dels fundadors d'ETA que va rebutjar l'ús de la violència a partir de la dècada dels 90⁷, així com també la mort a causa del Covid de Rodríguez Galindo, exgeneral de la Guàrdia Civil i membre del GAL. La carrera de Galindo va estar marcada per terribles acusacions de tortures i de terrorisme d'Estat, arribant a ser condemnat l'any 2001 a 75 anys de presó pel segrest i posterior assassinat de Joxean Lasa i Joxi Zabala l'any 1983, dels quals només va complir 4 anys i 4 mesos⁸. Les reaccions a la mort de Galindo no han estat menors. Tal com explica el diari *Naiiz*, el ressò a les xarxes socials s'ha fet patent de manera notable. Segons el diari basc, s'ha produït per part d'alguns usuaris de Twitter un enaltiment de la figura de Galindo presentant-lo com un heroi que

---

³ Segovia, M. Sánchez culmina el acercamiento de presos de ETA y pone fin a 32 años de dispersión, *El Independiente*, 01-07-2021.

⁴ López-Fonseca, O. El final de la otra dispersión de los presos de ETA: solo tres de los 190 siguen en el régimen carcelario más duro, *El País*, 06-07-2021.

⁵ El PP y Vox se desmarcan del homenaje a las víctimas del terrorismo en el Congreso, *La Vanguardia*, 26-06-2021.

⁶ Sobre la figura de Julen Madariaga destaca el llibre *Madariaga, de las armas a la palabra* escrit pel periodista Antoni Batista i publicat l'any 2007. L'obra és interessant, ja que mostra, precisament, l'evolució de Madariaga essent una figura clau: en el naixement i en la dissolució de l'organització; en l'ús de la lluita armada, fins a la defensa de la via de la paraula.

⁷ Ormazabal, M. Muere Julen Madariaga, uno de los fundadores de ETA, *El País*, 06-04-2021.

⁸ Muere por covid-19 Rodríguez Galindo, condenado por el asesinato de Lasa y Zabala. *Euskal Irrati Telebista*, 13-02-2021.

es va enfrontar a ETA. Entre aquestes publicacions, n'hi trobem algunes escrites per part d'associacions de la Guàrdia Civil, així com de Vox⁹.

La presència d'ETA ha trobat un nou espai: la literatura i el cinema. Si bé és evident l'existència de pel·lícules i novel·les que han abordat, des de fa temps, el fenomen terrorista al País Basc, les produccions culturals que tracten ETA han crescut de manera considerable els darrers anys, especialment des de la dissolució de l'organització terrorista. El passat 2020 va ser considerat per *La Vanguardia* com “El año de ETA en televisión” i per *El Independiente* com “El año en que la tele vacunó contra el olvido de ETA”. I és que, no en va, les grans plataformes audiovisuals van estrenar l'any 2020 sèries i/o documentals relacionats amb ETA: la plataforma de continguts HBO va estrenar *Pàtria*, basada en el llibre de Fernando Aramburu publicat per primera vegada el 2016; Movistar+ estrenava la sèrie *La línia invisible*, que s'explicarà de manera més detallada al llarg del treball, i la sèrie documental *ETA: el final del silencio*; Amazon Prime va estrenar *El desafío: ETA*¹⁰; i Atres Player Premium va estrenar *El instante decisivo*¹¹. Com veiem, doncs, si bé ETA es va dissoldre de forma definitiva l'any 2018, és un tema que ocupa un espai notable a l'esfera pública de manera molt polititzada, però també al món cultural.

Amb tot, però, el naixement d'ETA va tenir lloc en un context polític molt diferent i les característiques inicials que presentava l'organització eren d'una naturalesa molt diferent. La història global d'ETA s'emmarca en tres contextos polítics molt diferents, com són la dictadura franquista, la Transició i la democràcia. L'objectiu d'aquest Treball de Final de Grau és remuntar-nos a l'inici d'aquest fenomen tan complex, amb un debat tan viu i, alhora, polititzat. El present estudi pretén elaborar un estat de la qüestió sobre l'ETA d'època franquista, els inicis i el desenvolupament d'ETA en les darreres dècades del franquisme, així com la relació de confrontació entre l'organització i el règim. Aquest estat de la qüestió proporciona una anàlisi de l'evolució ideològica d'ETA, intentant respondre la pregunta de com es passa d'un nacionalisme conservador a un nacionalisme radical. Per fer-ho, s'analitzen algunes de les obres de referència, així com els autors més destacats i els elements en els quals els acadèmics han parat més atenció. El present treball

---

⁹ Las reacciones a la muerte de Galindo retratan el apoyo oculto al GAL en el Estado, *Naiz*, 13-02-2021.

¹⁰ Puig, F. El año de ETA en televisión: “El desafío: ETA”, “Patria” y “La línea invisible”, *La Vanguardia*, 02-11-2021.

¹¹ Martín, A. (2020, novembre 14). El año en el que la tele vacunó contra el olvido de ETA, *El Independiente*, 14-11-2020.

també analitza, de manera força profunda, els inicis de la violència que posaran en marxa l'espiral violent, que continuarà durant les etapes de la Transició i la democràcia. Per analitzar-ho, posarem especial èmfasi en alguns dels debats historiogràfics que més destaquen actualment, així com en d'altres que s'han considerat de veritable interès.

La cronologia d'aquest estudi comprèn el període que va des del naixement oficial d'ETA l'any 1959, fins a la mort del dictador Francisco Franco l'any 1975. Ara bé, tal com es podrà comprovar, alguns dels apartats estan dedicats als anys previs, ja que si bé ETA neix oficialment el 1959, es tracta de tot un procés que comença a gestar-se uns anys abans. Per altra banda, la limitació que planteja la naturalesa d'un TFG comporta que resulti impossible avarcar totes les qüestions. En el nostre cas, quedarà al marge d'estudi una de les escissions més importants en la història d'ETA, que és la divisió entre ETA (m) i ETA (pm), que neix a finals de la dictadura. Els motius són que el desenvolupament i les complexitats que planteja aquesta gran escissió es projectaran en un període diferent, el de la Transició i, per tant, implicaria encetar noves preguntes de recerca.

El present estat de la qüestió es vertebrava en tres parts: "ETA en el franquisme (1959-1975)"; "ETA, la política i la nació"; i, finalment, "ETA i la violència". Pel que fa al primer capítol, pretén oferir una panoràmica molt general sobre la situació econòmica, política i social d'Espanya, parant especial atenció al cas del País Basc i Navarra. La seva finalitat és assentar els fonaments contextuals sobre els quals es desenvoluparà el treball, ja que el règim franquista no serà presentat com un simple rerefons contextual en el qual s'emmarca ETA, sinó que constituirà un veritable actor principal en el fenomen sociopolític que ens proposem analitzar.

Pel que fa als altres dos capítols, "ETA, la política i la nació" i "ETA i la violència", constitueixen els dos eixos centrals sobre els quals s'articula el present treball. La divisió entre aquests dos grans capítols segueix una lògica temàtica —si bé hi ha elements que s'interrelacionen entre ells—, però, alhora, una lògica historiogràfica. Aquesta divisió historiogràfica és la que permetrà observar com han anat evolucionant els estudis acadèmics, així com també quins són els debats més actuals. Els dos capítols estan dividits en un nombre bastant equitatiu d'apartats, essent lleugerament major el de la violència. El que sí que planteja una diferència notable és l'extensió dels capítols, en què el de la violència resulta considerablement més extens. Cal destacar els motius d'aquesta diferència, que són principalment dos: en primer lloc, perquè la producció acadèmica ha crescut de manera notable des de l'acabament definitiu l'any 2011; en segon lloc, degut

a que, com veurem, la historiografia actual presenta una clara tendència cap a l'estudi de la violència i tot el que aquesta engloba. La importància del present estudi rau en què ofereix una perspectiva historiogràfica molt actualitzada al voltant d'un fenomen sociopolític molt present, però que a la vegada presenta un fort desconeixement per part de la societat.

Abans de començar, però, m'agradaria agrair a Maximiliano Fuentes, tutor del present treball, els consells, la confiança i la paciència, així com la total predisposició i l'absoluta implicació, que han estat presents des del primer dia. En segon lloc, voldria donar les gràcies a Fernando Molina per guiar-me i assessorar-me, especialment a l'inici, quan aquest treball era tan sols una idea, però també per la resolució dels dubtes que han anat apareixent al llarg dels darrers mesos. Agradeixo, també, a Giaime Pala, per les recomanacions bibliogràfiques, que han resultat ser de gran ajuda a l'hora d'elaborar el context i la situació del moviment antifranquista. Per últim, i no menys important, als meus amics, per esdevenir sempre un suport incondicional.

1. ETA en el franquisme (1959-1975)

El naixement d'ETA l'any 1959 s'emmarca en el context sociopolític de la dictadura franquista, que era vigent a Espanya des del 1939. Això no obstant, la situació era molt diferent a aquella de la immediata postguerra¹². L'inici de la dècada dels 60 porta implícita una nova etapa de desenvolupament econòmic a partir de l'aprovació del Pla d'Estabilització l'any 1959, que és possible gràcies a l'entrada d'Espanya a l'OECE, al FMI i al BIRF un any abans¹³. Aquest Pla d'Estabilització va deixar enrere l'autarquia que havia imperat fins al moment, per donar pas a un nou període caracteritzat pel creixement i el desenvolupament econòmic. L'expansió de l'economia que es produeix anirà acompanyada de canvis estructurals en la societat: disminueix el sector agrícola, alhora que augmenta el sector industrial i es desenvolupa el sector dels serveis¹⁴.

En conseqüència, tindran lloc una sèrie de canvis estructurals en la societat, dels quals en podem destacar dos. Per una banda, un fort augment demogràfic al llarg de la dècada dels 60 degut a un increment exponencial de la natalitat (l'anomenat *baby boom*). Per altra banda, l'augment de la industrialització i del sector terciari provoca un notable èxode rural de persones que emigren del camp per anar a viure a les ciutats i que són instal·lades en barris situats a la perifèria urbana. Aquests nous immigrants obrers provenien especialment de zones com Andalusia, Extremadura, Múrcia, Castella la Manxa, Castella i Lleó o Galícia, i es dirigien sobretot cap a províncies com Barcelona, Biscaia, Madrid i València¹⁵.

Malgrat l'etapa de creixement econòmic i demogràfic, és en aquesta dècada quan comença a desestabilitzar-se el règim. Franco es trobava en aquests moments en una situació personal delicada, degut a la seva edat avançada —arribava ja als 70 anys—, així com també a que hagués de fer front a greus problemes de salut. La perpetuació de la dictadura també es veurà greument amenaçada quan comenci a créixer de manera considerable la protesta sociopolítica contrària al règim a partir del naixement d'una sèrie d'organitzacions opositores. Aquestes organitzacions antifranquistes constituïran un grup molt heterogeni que, a poc a poc, anirà guanyant visibilitat¹⁶ i les seves mobilitzacions comportaran un deteriorament de la imatge del règim tant a l'interior d'Espanya, com en

---

¹² Casanellas (2013).

¹³ Moradiellos (2000): 169.

¹⁴ Moradiellos (2000): 35-37.

¹⁵ Moradiellos (2000): 39-40.

¹⁶ Casanellas (2014): 25-26.

l'àmbit internacional¹⁷. En aquesta direcció, destaca l'obra de Pere Ysàs, historiador especialitzat en les èpoques franquista i democràtica, *Disidencia y subversión: la lucha franquista por su supervivencia (1960-1975)*. L'objectiu de l'obra és negar la teoria que sosté que l'oposició al règim d'aquests anys era dèbil i demostrar com, a partir dels darrers anys de la dècada dels 50, el rebuig al règim, tant passiu com actiu, augmenta de manera considerable. Per aconseguir-ho, Ysàs analitza la conflictivitat sociopolítica en el conjunt d'Espanya entre els anys 1960 i 1975 a partir dels cinc principals grups socials d'oposició.

En primer lloc, hi hauria els estudiants universitaris. Aquest activisme estudiantil ja havia presentat algunes accions de protesta en les dècades anteriors, però és a partir de la dècada dels 60 quan la rebel·lió universitària creix i s'estén fins al punt que es converteix en un problema per al règim. La dissidència d'aquests grups estudiantils no es basava només, però, en una qüestió relacionada amb la pedagogia, sinó que anava més enllà i constituïa un veritable tema polític¹⁸. El conflicte universitari anirà creixent de tal manera que el règim decidirà intervenir, a través de l'aplicació de l'Estat d'Excepció¹⁹. El segon col·lectiu que presenta Ysàs és el dels intel·lectuals. La crítica d'aquest grup d'oposició va créixer arrel de la renovació generacional que vivien les universitats, així com també a causa dels canvis socioeconòmics que vivia Espanya²⁰.

En tercer lloc, trobem el moviment obrer, que s'exposarà amb detall més endavant, degut a la importància que presenta per al desenvolupament ideològic i estratègic d'ETA. El nucli de la conflictivitat obrera se situava, en un primer moment, a les zones més industrialitzades (Barcelona, Madrid, Astúries, Biscaia i Guipúscoa) i tenia com a objectius principals millores salarials i de condicions laborals i de vida, sense cap rerefons polític. A poc a poc, però, la repressió del règim provocarà que aquest moviment obrer es vagi polititzant cap a l'antifranquisme²¹. Segons Moradiellos: "la movilizació reivindicativa de la clase obrera durante la década de los sesenta fue, sin duda, el mayor desafío y reto que hubo de afrontar el régimen de Franco"²².

El quart capítol del llibre d'Ysàs està dedicat a la subversió del que el règim entenia com els seus enemics. Malgrat que qualsevol grup que actués contra el franquisme era

---

¹⁷ De Riquer (2010): 473.

¹⁸ Ysàs (2004): 1-4.

¹⁹ Ysàs (2004): 29.

²⁰ Ysàs (2004): 47-48.

²¹ Moradiellos (2000): 144-145.

²² Moradiellos (2000): 161.

vist pel règim com una organització subversiva que mereixia, com a càstig, la repressió, a partir de la segona meitat del segle XX no tots els col·lectius poden ser inclosos dins d'una mateixa categoria, ja que cadascun presentava característiques pròpies. Això comportarà que el règim hagi de buscar noves maneres de fer-los front²³. Per últim, i no menys important, el cinquè grup el constitueix la dissidència eclesiàstica, que a partir de 1965 es convertirà en un problema polític de gran magnitud per a la dictadura²⁴. Segons Borja de Riquer, el fet que Franco mai hagués assimilat el distanciament de l'Església — o “subversió”, segons el règim—, es devia a que no havia copsat el canvi generacional que s'hi havia produït²⁵. Com hem vist a partir d'aquests cinc grans grups, per tant, tal com diu Ysàs, la crisi del règim en el tardofranquisme no es pot entendre sense contemplar la incapacitat del règim per frenar l'expansió del dissens, que havia anat creixent de manera considerable des de finals dels anys 50²⁶.

En aquest context de forta conflictivitat política i social s'hi suma un reforçament dels nacionalismes i els regionalismes, especialment el català i el basc, però també, encara que de manera menor, el gallec. Cal remarcar, però, que la situació del País Basc no era la mateixa que la que es vivia a Catalunya, ja que aquesta darrera presentava unes activitats nacionalistes de caire cultural, des d'una postura més cívica. Tal com diu Borja de Riquer, el discurs espanyolista que promulgava el règim provocava una assimilació entre el nacionalisme espanyol i la dictadura franquista. Els partits antifranquistes d'esquerra no van confeccionar cap discurs d'identitat espanyola que fos alternatiu a aquell que promulgava la dictadura. Degut a aquest fet, sumat a que la lluita democràtica deslegitimava el franquisme, els partits d'esquerra espanyols, com ara el PCE i el PSOE, van assumir les reivindicacions culturals d'aquelles nacionalitats més reprimides pel règim, arribant a qüestionar-se, inclús, l'existència de la pròpia nació espanyola²⁷.

Un element central de subversió per al tema que aquí ens ocupa, i que també té el seu origen en els anys 60, és la reaparició de la pràctica armada, a la qual el règim ha de fer front en un context de forta agitació social. A partir dels primers anys de la dècada dels 50, cap organització antifranquista feia ús de la pràctica armada²⁸, ja que els darrers nuclis guerrillers ja havien estat combatuts i només havien sorgit accions armades de poc

---

²³ Ysàs (2004): 124.

²⁴ Ysàs (2004): 157-158.

²⁵ De Riquer (2010): 527.

²⁶ Ysàs (2004): 211.

²⁷ De Riquer (2010): 596-601.

²⁸ Mateos (2011): 133.

ressò social²⁹. Però tot això canviarà radicalment, ja que és precisament en aquesta dècada quan s'enceta el terrorisme a Espanya.

Gaizka Fernández Soldevilla, un dels historiadors més destacats actualment sobre la història del terrorisme i responsable d'Arxiu, Investigació i Documentació del Centre per a la Memòria de les Víctimes del Terrorisme, ha publicat aquest 2021 l'obra *El terrorismo en España. De ETA al Dáesh*³⁰. En aquest llibre, Fernández fa una anàlisi historiogràfica de les diverses organitzacions terroristes que han passat per Espanya des de l'inici del terrorisme el 27 de juny de 1960, fins a l'actualitat. L'obra tracta organitzacions de naturalesa molt diversa, que van des de l'extrema esquerra, la ultradreta, les de tipus parapolicial o les gihadistes, posant especial atenció en les víctimes³¹. Cal destacar que en el conjunt de l'obra ETA té una presència molt major respecte de les altres organitzacions, probablement degut a que és l'organització terrorista que ha tingut un impacte major al llarg d'aquestes darreres dècades. Aquí ens centrarem, però, únicament, en aquelles organitzacions actives durant el franquisme.

Els primers grups que apareixen vindrien a ser, segons Fernández, una continuació dels maquis³²: el DRIL i la Defensa Interior. El terrorisme a Espanya s'enceta el 1960 amb l'activitat del DRIL, una organització que incloïa antifranquistes, i antisalazaristes que vivien tant a Europa Occidental, com a Llatinoamèrica i que tenia per objectiu derrocar les dues dictadures de la Península. Si bé l'estratègia basada en la violència era adoptada de manera unànime per tots els militants de l'organització, les diferències ideològiques eren notables, ja que s'hi incloïen liberals, republicans, marxistes o anarquistes, entre d'altres. Malgrat que el DRIL rebia ajuda des de Cuba, per part de Fidel Castro, Fernández sosté que no podem entendre aquesta organització com un simple mecanisme del president cubà, ja que seguia una dinàmica pròpia i el suport de l'illa va acabar desapareixent a causa de la intromissió del PCE, que estava preocupat per l'amenaça que suposaven els atemptats per a la "Reconciliació Nacional"³³.

Pel que fa la Defensa Interior, neix l'any 1961 en el marc del II Congrés Intercontinental, organitzat per l'anarquisme espanyol amb la finalitat de posar fi a la crisi

---

²⁹ Casanellas (2014): 9.

³⁰ Fernández Soldevilla (2021).

³¹ El paper protagonista que adopten les víctimes en els nous debats historiogràfics s'exposa de manera més detallada al darrer apartat.

³² Gaizka Fernández no inclourà en aquests grups el FLP, ja que aquesta organització no farà ús de la violència.

³³ Fernández Soldevilla (2021): 39.

en la que es trobava, així com per resoldre les discrepàncies ideològiques i estratègiques. L'opció de crear la Defensa Interior parteix de la voluntat de tornar a posar en marxa l'anomenada "lluita armada" amb l'objectiu d'enderrocar el règim de Franco. Els atemptats es posarien en marxa a partir de 1962³⁴, tot i que finalitzarien només tres anys més tard, el 1965³⁵.

El PCE (ml) va ser fundat per antics militants del PCE l'any 1964, que plantejaven una ideologia maoista i tenien per objectiu implantar la "dictadura del proletariat". El que cercaven no era una revolució immediata, sinó "una guerra popular perllongada" contra la dictadura franquista, però també contra l'imperialisme dels EUA. Per aconseguir-ho, però, l'organització necessitava buscar aliats que li donessin suport. Si bé el FRAP havia nascut uns anys abans, no es donaria a conèixer fins el 1974. El recorregut actiu del PCE (ml) acabaria l'any 1992 a causa de la crisi del comunisme després de la caiguda del Bloc Soviètic³⁶.

L'any 1975, pocs mesos abans de la mort de Franco, es crearà el PCE (r), que presentava uns orígens similars al PCE (ml) i plantejava com a objectius principals defensar el llegat que havia deixat Stalin i l'apropament cap a les postures defensades pel comunisme xinès, entre d'altres. Els GRAPO neixen a partir d'una "secció tècnica" que el PCE (r) havia creat l'any 1974, i que es posaria en marxa l'any 1975 quan tres terroristes integrants de l'organització van assassinar una parella de guàrdia civils. Els GRAPO constituïen una organització terrorista amb característiques pròpies, però alhora plantejaven similituds amb d'altres organitzacions com el RAF o les Brigades Roges³⁷. Malgrat, però, que l'activitat terrorista s'enceta en el tardofranquisme, el nucli de la seva activitat armada es desenvoluparà durant la Transició i continuarà, encara que amb certes problemàtiques per a sobreviure, durant la democràcia. Gaizka Fernández exposa la importància dels GRAPO, tant en durada, com en nombre d'assassinats, els quals van ser molt majors que les Brigades Roges i el RAF. Això no obstant, l'historiador posa de relleu el desconeixement dels GRAPO per part de la societat, degut a que la seva trajectòria ha quedat a l'ombra d'ETA³⁸.

---

³⁴ Fernández Soldevilla (2021): 46-47.

³⁵ Fernández Soldevilla (2021): 52.

³⁶ Fernández Soldevilla (2021): 304-307.

³⁷ Fernández Soldevilla (2021): 307-309.

³⁸ Fernández Soldevilla (2021): 317-318.

1.1 El País Basc i Navarra durant els “anys de ruptura”

La zona basco-navarresa viu a la dècada dels 60 una brutal transformació en tots els àmbits: social, econòmica i política. Tal com diu Juan Pablo Fusi: “Todo cambió, por tanto, entre 1960 y 1970: pocas décadas habrá más decisivas que los años 60 en la historia moderna del País Vasco y de Navarra”³⁹. La regió basco-navarresa se situava en una posició capdavantera en el procés de canvi econòmic i social que va viure Espanya, ja que, malgrat quedar al marge del pla de desenvolupament que havia impulsat l’Estat, va gaudir de nombroses inversions empresarials⁴⁰. Si bé aquest procés de desenvolupament econòmic s’estendrà fins el 1974, la transformació de la societat va patir greus desequilibris, degut als desastres urbanístics que s’havien dut a terme, i sobretot a causa de la concentració industrial, constituïda de manera caòtica⁴¹.

Tal com sosté Juan Pablo Fusi, el *quid* de la qüestió era si una societat moderna i dinàmica com la que s’havia desenvolupat al País Basc i Navarra a la dècada dels 60 encaixava amb un règim dictatorial. En els anys precedents, el franquisme havia disposat en aquesta zona d’una notable acceptació per part d’un sector considerable de la societat, si bé és evident que existia una oposició clandestina, com per exemple el PCE o el PNB. Però aquesta oposició era minoritària i no havia dut a terme accions directes i efectives contra el règim⁴². A partir d’aquesta dècada de desenvolupament, l’acomodació de la major part de la societat basca en el franquisme i les expectatives de certa estabilitat es troncaran. És el que Juan Pablo Fusi anomena “los años de ruptura”.

Tal com ja s’ha introduït anteriorment, el desenvolupament econòmic és coetani al conflicte del moviment obrer. Aquest moviment obrer és protagonitzat per la generació de la classe treballadora immigrant i neix a causa del nou sistema laboral que s’aprova entre el 1959 i el 1962 i de l’Estat d’Excepció que implanta el règim a les ciutats de Biscaia i Guipúscoa l’any 1962. L’Estat d’Excepció es tornarà una eina recurrent per part del règim, ja que l’any 1967 es tornarà a aplicar a Biscaia degut a la conflictivitat laboral. Tot això comportarà nombroses vagues i conflictes que aniran creixent paulatinament, malgrat la repressió, des del 1963⁴³.

---

³⁹ Fusi i Pérez (2017): 44.

⁴⁰ Fusi i Pérez (2017): 27.

⁴¹ Fusi i Pérez (2017): 30-31.

⁴² Fusi i Pérez (2017): 36-37.

⁴³ Fusi i Pérez (2017): 38 i 39.

En aquesta dècada de ruptura amb el règim franquista hi té un paper protagonista ETA. L'organització naixerà amb la voluntat de cercar un nou nacionalisme adaptat a la nova realitat que es trobava a cavall entre el franquisme i el desenvolupament industrial. Així doncs, trobem que al País Basc i Navarra s'hi està produint una doble conflictivitat: l'augment dels conflictes laborals i la violència exercida per ETA. A això, cal sumar-hi la confrontació entre l'Església i el règim, que s'origina degut a que un nombre notable de capellans bascos es posicionen a favor dels conflictes obrers, així com també d'ETA⁴⁴.

Pau Casanellas, un dels historiadors experts en l'ETA d'època franquista, va publicar l'any 2014 l'obra *Morir matando. El franquismo ante la pràctica armada, 1968-1977*, que té com a objectiu principal desmentir la fal·làcia d'un franquisme descafeïnat en els seus darrers anys de vida. El que demostra Casanellas amb la seva obra és un tardofranquisme intransigent que necessita mostrar-se contundent i utilitzar qualsevol recurs de repressió per tal de fer front a la contestació social que havia anat augmentant de manera considerable a partir dels anys 60. L'historiador, però, se centra en la política de repressió que el règim utilitza per intentar eradicar ETA.

Tal com explica Casanellas, el País Basc va ser una zona on la mobilització antifranquista de les dècades dels 60 i 70 va destacar de manera predominant. El cas del País Basc plantejava dues realitats particulars en comparació amb d'altres zones d'Espanya: per una banda, el sorgiment d'un nacionalisme de masses i, per l'altra, la lluita armada. Aquestes dues característiques conflueixen en un moment clau, que és l'any 1964, ja que el sentiment de pertinença basca guanyarà reforçament i serà l'any que, com veurem al següent capítol, determinarà l'estratègia organitzativa que ETA utilitzarà en els següents anys. Pel que fa a l'augment del sentiment nacionalista basc, aquest es veia enfortit, en bona mesura, en reacció a la política franquista i hi estaven estretament relacionades les activitats que duïen a terme alguns sacerdots bascos, els quals havien començat a mostrar actituds de protesta des de 1960. Però el País Basc presentava encara una altra particularitat, que era la relació entre la lluita nacional i les lluites socials⁴⁵.

En referència a la utilització de la lluita armada, aquesta esdevindrà l'element diferenciador del País Basc. Tanmateix, ETA no va suposar per al règim un problema aïllat al nord del país, sinó que va tenir implicacions a tot Espanya. La repressió que el règim va dur a terme per tal de combatre l'activitat armada es va basar en dures pràctiques

---

⁴⁴ Fusi i Pérez (2017): 38-39.

⁴⁵ Casanellas (2014): 28-31.

policials, la qual cosa va comportar una violència bidireccional en què des de l'any 1972 diversos militants d'ETA i d'altres organitzacions armades van morir a mans dels cossos d'ordre públic, i que varis policies van morir en tirotejos i atemptats. Amb tot, cal destacar que la repressió policial no va ser un recurs específic per combatre les organitzacions armades, sinó que es va convertir en una eina per fer front a l'antifranquisme en general. Això era degut, en bona part, al creixement que havia experimentat l'antifranquisme i a la diversitat que el conformava, cosa que va provocar la repressió anés sent cada vegada menys focalitzada⁴⁶.

Tot i els esforços constants i reiterats que el règim adoptava per combatre l'activitat armada d'ETA, les autoritats franquistes eren conscients que es tractava d'un problema més complex, ja que l'organització representava dues de les principals ideologies execrades pel franquisme: el nacionalisme i el comunisme. Tal com explica Casanellas, la pràctica armada va anar creixent i consolidant-se de manera que, combinada amb la teoria doctrinal i la brutal repressió del règim, arribaria a la seva màxima expressió amb atemptats d'immensa magnitud, com el de Carrero Blanco l'any 1973 i el de la cafeteria Rolando de Madrid l'any 1974⁴⁷.

---

⁴⁶ Casanellas (2014): 294-295.

⁴⁷ Casanellas (2014): 291-294.

2. ETA, la política i la nació

Deixant de banda la producció literària escrita per la pròpia militància d'ETA, des de poc després de la seva fundació comencen a sorgir estudis acadèmics sobre el naixement i l'evolució ideològica de l'organització. La producció historiogràfica s'enceta a la dècada dels 70, però creixerà de manera considerable al llarg de les dècades dels 80, 90 i principis dels anys 2000, tal com veurem amb les obres posteriors. La majoria dels estudis d'aquesta primera etapa d'ETA antifranquista són essencialment d'estil descriptiu i de caire general, els quals acostumen a limitar-se a la narració dels fets, com ara el naixement d'ETA, els continguts que es tracten a cada assemblea i les discrepàncies ideològiques que sorgeixen dins de l'organització entre els propis militants.

Això no impedeix, però, que alguns autors comencin a anar un pas més enllà i a fer-ne les seves pròpies interpretacions. Alguns d'aquests acadèmics que destaquen són Gurutz Jáuregui, José María Garmendia, Antonio Elorza, Santiago de Pablo, Ludger Mees o José Luis de la Granja, entre d'altres. Aquests autors, tal com veurem a continuació, paren especial atenció a la ideologia i estratègia política de l'organització, girant al voltant de qüestions com les relacions d'ETA amb el nacionalisme de Sabino Arana i les explicacions del per què es produeix la ruptura amb el PNB. També investiguen quins són els seus màxims referents teòrics i com la situació política internacional d'alguns països en concret esdevé un referent en el qual emmirallar-se. És a partir d'aquests primers estudis acadèmics que analitzarem diverses qüestions de la ideologia d'ETA, organitzades de manera cronològica. No obstant, cal tenir en compte que els elements de tipus nacional s'interrelacionen constantment entre ells i no sempre segueixen una lògica lineal.

2.1 El nacionalisme de Sabino Arana

Tal com exposa Gurutz Jáuregui, ETA neix de la combinació de dos factors: d'una banda, el nacionalisme sabinià, el qual s'analitzarà a continuació; de l'altra, el franquisme⁴⁸, context dins del qual s'emmarca aquesta primera ETA que ens proposem analitzar. Cal destacar que un dels primers objectius de l'organització és dotar d'un nou sentit el nacionalisme basc, remuntant-se a les arrels de Sabino Arana, al qual consideren

---

⁴⁸ Elorza (2000), part 2: 171.

“el gran mestre i el gran renovador del nacionalisme i la pàtria basca”⁴⁹. Així doncs, no és d’estranyar que la historiografia s’hagi centrat en exposar els aspectes que els primers militants d’ETA van heretar d’Arana, així com quins van deixar de banda, ni que s’hagi dedicat a identificar els motius pels quals van ser substituïts.

Per entendre la ideologia política i la cultura d’ETA resulta fonamental començar fent unes breus pinzellades sobre la doctrina sabiniana. Com veurem a l’apartat següent, també és imprescindible parlar de la figura de Sabino Arana si tenim en compte que és el pare del nacionalisme basc i el fundador del PNB, partit del qual es produeix l’escissió del que posteriorment coneixerem amb el nom d’ETA. El nacionalisme basc creat per Sabino Arana sorgeix a la darrera dècada del segle XIX, com a resposta a la revolució industrial que viu Espanya a finals de segle i a les conseqüències que se’n deriven com, entre d’altres, l’arribada massiva a Biscaia d’obriers provinents d’arreu del país, cosa que comportarà que Arana doni al nacionalisme basc un enfocament ruralista. Aquest ruralisme no es basava, però, en defensar els interessos dels camperols, sinó en posicionar-se en contra de les transformacions originades per la revolució industrial i pels immigrants arribats al País Basc⁵⁰.

Del nacionalisme d’Arana i del partit que aquest crearà, el PNB, se n’ha escrit abundant bibliografia, entre la qual destaca *El péndulo patriótico: Historia del Partido Nacional Vasco (1895-2005)* de Santiago de Pablo i Ludger Mees. Aquesta obra trenca, en la seva primera edició de 1999, amb el buit historiogràfic que hi havia hagut fins al moment sobre la història del PNB. L’obra neix en una taula rodona formada per historiadors l’any 1995, en motiu de la commemoració del centenari del PNB, organitzada per la Fundació Sabino Arana. En aquest llibre, Santiago de Pablo i Ludger Mees sostenen que Arana entenia la nació d’una manera similar a la que ho feia el romanticisme alemany, ja que defensava que el “ser nacional” no depenia de raons subjectives, com ara la consciència que en tinguessin els seus habitants, sinó més aviat de raons objectives, com ara la raça, la llengua, les tradicions, etc. Així doncs, per a Arana, la nació basca es constituïa de quatre elements fonamentals: la raça, la religió, la llengua i la història⁵¹.

Tanmateix, d’aquestes quatre categories, n’hi havia dues, la raça i la religió, que esdevenien els pilars fonamentals de la ideologia sabiniana. Aquesta ideologia defensava,

---

⁴⁹ Elorza (2000), part 2: 190.

⁵⁰ Jáuregui (1981): 41.

⁵¹ De Pablo i Mees (2005): 11.

entre altres coses, que la nació basca havia estat creada per Déu, però que el que la diferenciava de la resta era que havia aconseguit mantenir una homogeneïtat tant pel que fa a la raça, com pel que fa a la religió. Dins el context d'abundant migració interna que es produeix a Espanya a partir de la segona meitat del segle XIX, la població provinent de diversos indrets de l'Estat en busca de feina cap a zones industrialitzades suposaria una "ocupació" del País Basc i, en conseqüència, un risc per a la "puresa de la raça basca", ja que aquesta es veuria mesclada amb la població nouvinguda. També suposaria un perill per a la religió catòlica, la qual patiria un retrocés, ja que per a Arana, aquestes persones immigrants són atees i immorals⁵².

El nacionalisme basc, com hem dit, neix a finals del XIX i, per tant, s'emmarca dins d'un context en el qual la concepció de la raça que partia de les teories de Darwin es trobava en auge. És per això, que el cas d'Arana no és un fet aïllat, ni estrany. Pel que fa al cas concret d'Euskadi, tal com expliquen de Pablo i Mees, Arana no va ser l'inventor del racisme basc, ja que alguns antropòlegs ja s'havien dedicat a parlar d'una suposada "superioritat de la raça basca". La novetat aportada per Arana serà portar aquesta superioritat a l'extrem, convertint-la en l'eix central de la seves teories⁵³.

José Luis de la Granja escriu un article sobre l'obra de *El Péndulo patriótico*, que porta per títol "Luces y sombras en la historia del Partido Nacionalista Vasco: Comentarios sobre El péndulo patriótico", en què exposa les forteses i les debilitats de l'aportació de de Pablo i Mees. La valoració general que fa de la Granja del conjunt de l'obra és altament positiva, qualificant-la de ser "la primera Historia completa i rigorosa del Partido Nacionalista Vasco desde su fundación por Sabino Arana en Bilbao en 1895 hasta la aprobación de el Estatuto de Gernika en 1979"⁵⁴. Amb tot, però, l'historiador fa una crítica al capítol dedicat a la figura de Sabino Arana. De la Granja defensa que els aspectes més importants de la doctrina sabiniana de "raça" i "religió" es tracten d'una manera molt general. A més, l'autor afegeix que coincideix amb la opinió de Javier Corcuera, el màxim especialista d'aquesta etapa, sostenint que l'obra té una tendència a adorar la figura de Sabino Arana⁵⁵.

És necessari aturar-nos aquí, ja que una de les característiques principals del pensament sabinianà és "l'antiespanyolisme", el qual Arana portarà a l'extrem amb la

---

⁵² De la Granja (2006).

⁵³ De Pablo i Mees (2005): 12.

⁵⁴ De la Granja (2002).

⁵⁵ De la Granja (2002).

popularització del terme “maketo”⁵⁶. L’antimaketisme d’Arana també resultarà una de les característiques més estudiades i comentades pels acadèmics, especialment per José Luis de la Granja a l’article titulat “El “antimaketismo”: la visión de Sabino Arana sobre España y los españoles”. En paraules de de la Granja:

La doctrina fundacional de Sabino Arana es un nacionalismo antiespañol, que surge del rechazo total a España y a los españoles por motivos políticos y religiosos. Su antiespañolismo, incubado durante los años ochenta, llega al paroxismo en su primera etapa política, caracterizada por su nacionalismo radical y su catolicismo integrista⁵⁷.

Tenint en compte que el nacionalisme sabinià parteix de dos elements principals, que són el catolicisme i l’antimaquetisme, José Luis de la Granja sosté que Arana “no crea una simple ideologia”, sinó una “auténtica doctrina político-religiosa”, fonamentada en raons de tipus emocional, com ara els sentiments i les creences i no tant en raons de tipus racional, com ara les idees. Tant de la Granja, com de Pablo i Mees concorden en que tot això partia d’una manipulació de la història i d’una invenció de la tradició⁵⁸.

Durant els primers anys, ETA recollirà pràcticament tot el fonament teòric sabinià, de tal manera que la base ideològica serà essencialment la mateixa. Això no obstant, però, aquests dos elements essencials en el nacionalisme sabinià que acabem d’esmentar de “religió” i “raça” van ser refusats a l’hora de construir la seva ideologia política. En referència al primer, ETA aposta per fer una clara distinció entre política i religió. Tot i existir un sentiment religiós entre els militants, el paper de l’Església Catòlica com a còmplice del franquisme, portarà l’organització a atacar-la⁵⁹.

En referència al concepte de raça, ETA el substitueix pel d’ètnia. Segons Gurutz Jáuregui, aquest abandonament per part d’ETA del concepte de “raça” era necessari, ja que mantenir l’antimaquetisme, malgrat ser un pilar fonamental en la ideologia sabiniana, suposava un problema per diversos motius. En primer lloc, creu que es devia a la poca credibilitat que tenia la teoria d’afirmar l’existència d’una suposada raça basca pura. En segon lloc, exposa que hi va tenir molt a veure la mala visió que es tenia del racisme en aquell moment, en un context posterior a la Segona Guerra Mundial i al genocidi nazi de milions de jueus. En tercer lloc, el fet que alguns dels mateixos etarres no tinguessin els

---

⁵⁶ Mot provinent de l’eusquera que s’utilitza per definir despectivament als espanyols emigrats al País Basc a treballar a les mines durant la segona meitat del segle XIX, i que ja havien utilitzat carlistes i furistes.

⁵⁷ De la Granja (2006): 194.

⁵⁸ De Pablo i Mees (2005): 14 i Fernández Soldevilla (2013): 38.

⁵⁹ Elorza (2000), part 2: 201-203.

cognoms bascos. Finalment, l'augment de la immigració que s'havia produït impedia que el gran gruix de la població es pogués inserir dins l'imaginari d'Arana⁶⁰.

L'autor alerta, però, que això no significa que ETA deixi de remarcar la superioritat basca per sobre l'espanyola, sinó que, enlloc de fer-ho en aspectes racials o biològics, es basarà en arguments de tipus cultural⁶¹. En aquesta direcció, es produirà un gir pel que fa a la importància de la llengua. En el nacionalisme sabinià, la llengua tenia un paper secundari que servia per discriminar als immigrants i preservar la puresa de la raça⁶². No era que la llengua no tingués un paper fonamental dins la nació, però sí que quedava subordinada als dos altres elements primordials, de la raça i la religió. És més, defensava que Euskadi podria sobreviure sense la seva llengua, però no sense la raça basca⁶³.

En el cas d'ETA, en canvi, des de les primeres assemblees ja es posa damunt la taula la importància de l'eusquera i la necessitat que els militants tinguin un bon coneixement de la seva llengua. Arana ja havia exposat que l'onada immigratòria suposava un perill, no només per la raça i la religió, sinó també per a l'eusquera. Tal com explica José Maria Garmendia, si tenim en compte que, a partir d'aquest moment, es considera que l'eusquera és l'element més important i que s'està produint una altra onada d'immigració, ETA consideraria que “Espanya estaria matant l'ànima basca”⁶⁴.

Els historiadors també posen especial èmfasi en la dualitat que ETA estableix entre Euskadi i Espanya, en què aquesta darrera exerciria una opressió sobre la primera. Tant per a Arana, com per a la futura ETA, hi haurà una visió envers la figura de l'immigrant com la materialització d'aquesta ocupació, ja que cal tenir en compte, tal com exposa Gurutz Jáuregui, que aquest immigrant no prové d'un país qualsevol, sinó que pertany al país que està causant l'extinció d'Euskadi. En el cas d'Arana, el perill vindrà donat per motius de tipus racial i religiós, mentre que en el cas d'ETA, el perill es produiria en la cultura i l'ètnia basques⁶⁵. Malgrat que els arguments seran diferents, en ambdós casos s'estableix un maniqueisme en la relació entre Euskadi i Espanya, en què aquesta darrera seria la causant de tots els mals de la primera.

---

⁶⁰ Elorza (2000), part 2: 201-203.

⁶¹ Elorza (2000), part 2: 202.

⁶² De Pablo i Mees (2005): 13.

⁶³ De la Granja (2006).

⁶⁴ Garmendia (1995): 142.

⁶⁵ Elorza (2000), part 2: 194-195.

Segons Gaizka Fernández, el nacionalisme basc encaixa perfectament amb el model teòric que proposaven Levinger i Lytle basant-se en les teories d'Anthony Smith. Es tracta d'una "estructura triàdica de la retòrica nacionalista", que té un origen cristià de Paradís – Caiguda – Redempció. La primera etapa consistiria en una "Edat d'Or", en la qual hi hauria una homogeneïtzació racial, cultural i religiosa, que permetria gaudir del propi espai natural i/o sagrat. La segona etapa es caracteritza per ser el període en què la pàtria està "ocupada" i es troba en perill fins al punt d'extingir-se. Per últim, l'etapa d'un futur utòpic basat en la recuperació dels elements propis de la pàtria de la primera etapa i que s'havien perdut amb la segona⁶⁶.

En el cas del nacionalisme basc, tant el sabinià com aquell que elaborarà ETA anys més tard, podem col·locar la pàtria basca dins d'aquest tres estadis que proposaven Levinger i Lytle. Aquesta suposada "Edat d'Or" pertanyeria al període previ a la primera Guerra Carlista. Això es deu a que, tal com explica Fernández Soldevilla, Arana defensava que era amb aquesta guerra que s'iniciava el conflicte, i això serà, en general, respectat pel nacionalisme basc radical⁶⁷. A partir d'aquí, s'entraria en una fase "d'ocupació" per part d'Espanya, la qual es veu agreujada amb el franquisme. Per últim, l'objectiu serà arribar a aquesta tercera fase, aquest futur utòpic que permetrà recuperar els elements perduts d'una suposada Arcàdia Feliç⁶⁸.

Per passar de la segona fase a la tercera, és a dir, de tenir una "Euskadi ocupada" a tenir una "Euskadi lliure", la solució serà la independència. José Luis de la Granja afirma, però, que per a Arana la independència no era el fi, sinó el mitjà per aconseguir dos objectius prioritaris: la terrenal —evitar la barreja racial— i la celestial —la salvació dels bascos—⁶⁹. Com a conseqüència d'això, ETA no es definirà a si mateixa com una organització o partit polític, sinó com un "moviment d'alliberament"⁷⁰.

Segons de la Granja, existeixen tres variants del nacionalisme basc: la moderada, l'heterodoxa i la radical. El nacionalisme sabinià s'inclouria, segons l'autor, dins de la branca radical, la qual seria, tal com explica Gaizka Fernández, la primera que apareix i la segona pel que fa al seu grau d'influència⁷¹. Aquesta corrent radical, tant en Arana,

---

⁶⁶ Fernández Soldevilla (2016): 27-28.

⁶⁷ Fernández Soldevilla (2016): 51.

⁶⁸ Fernández Soldevilla (2016): 28.

⁶⁹ De la Granja (2006).

⁷⁰ Elorza (2000), part 2: 191-192.

⁷¹ Fernández Soldevilla (2013): 37.

com en ETA, construeix el seu projecte polític en direcció contrària d'un Estat opressor que reprimeix Euskadi⁷². Tot i així, hi ha algunes característiques sabinianes, com l'antiespanyolisme, que es transmeten també a la branca moderada.

Gaizka Fernández exposa que podem categoritzar aquest nacionalisme com a “radical” per dos motius: en primer lloc, perquè es tracta d'un adjectiu sinònim d'extremista; en segon lloc, perquè és un terme que remet a les arrels, als orígens. És per això que l'autor opina que en el cas del “nacionalisme basc radical” els dos significats de la paraula serien vàlids. Casquete, en canvi, defensa que “radical” és un adjectiu propi d'aquell qui utilitza o legitima mitjans com podrien ser, per exemple, el terrorisme.⁷³

2.2 L'escissió del PNB

L'obra *El Péndulo patriótico*, introduïda en l'apartat anterior, ja presenta un títol molt suggerent a través d'un símbol que es mou cap a un costat o cap a un altre: el pèndol. Aquest pèndol oscil·la al llarg de les dècades del nacionalisme basc entre un nacionalisme radical i un nacionalisme moderat, entre la independència i l'autonomia. D'aquestes oscil·lacions, en naixeran diverses escissions, entre les quals hi trobem la que adoptarà les sigles d'ETA l'any 1959⁷⁴.

Ekin (Acció) era un grup d'estudiants nacionalistes que va néixer el 1952 a Bilbao. La seva ideologia no divergia gaire de la del nacionalisme clàssic, degut a que moltes de les seves lectures es basaven en les obres de Sabino Arana. El que unia aquests joves era una forta consciència de l'opressió nacional i un gran interès per la llengua basca —la qual alguns d'ells desconeixien—, però divergien respecte els altres nacionalismes de l'època en la seva desconfiança cap a l'Església⁷⁵. Segons Gaizka Fernández, la nova generació naixia amb la voluntat de continuar la guerra que havien perdut els seus antecessors amb la Guerra Civil⁷⁶. Tot i no formar part del PNB, mantenien certes afinitats ideològiques i estratègiques amb EGI, que eren les joventuts del PNB. Aquesta proximitat ideològica va provocar un acostament entre Ekin i EGI ja que, malgrat que aquest darrer no presentava un projecte polític diferent al del PNB, es mostrava molt crític envers la

---

⁷² De la Granja (2006).

⁷³ Fernández Soldevilla (2013): 37.

⁷⁴ De la Granja (2002).

⁷⁵ Bruni (1987): 29.

⁷⁶ Fernández Soldevilla (2016): 149.

passivitat que adoptava el partit⁷⁷. Això no ha d'estranyar si tenim en compte que, tal com s'ha dit al primer capítol, la lluita antifrancuista que va adoptar el PNB va ser pacífica⁷⁸. Es produirà, però, una ruptura entre aquests dos, a partir de la qual una facció d'EGI seguirà pertanyent al partit i continuarà la seva trajectòria amb aquest nom, mentre que una altra facció —la més gran— s'adherirà a ETA⁷⁹.

Pel que fa a la historiografia, en tot aquest procés de ruptura i discrepàncies ideològiques, destaquen els estudis de Gurutz Jáuregui, qui s'ha interessat especialment per tres qüestions: en primer lloc, les causes que provoquen el naixement d'Ekin; en segon lloc, els motius que van ocasionar que dos grups com eren EGI i Ekin confluïssin; i, per últim, les diferències entre Ekin i el PNB i els motius que en provocaran l'escissió. Pel que fa a la primera qüestió, Jáuregui considera que és molt difícil establir els motius del naixement d'Ekin però, tot i així, l'autor creu que hauria estat a partir de diverses causes. Algunes d'aquestes podrien ser l'evidència que l'orientació del Govern Basc a favor dels aliats havia fracassat, una sensació d'esgotament per part de la generació que havia lluitat a la Guerra Civil, l'estratègia poc proactiva del PNB, la insistència de preservar els nuclis de poder a l'exili en lloc de traslladar-los a Euskadi, o bé la gran transformació socioeconòmica experimentada pel poble basc després de la guerra⁸⁰.

En referència al segon punt, l'autor cataloga la fusió d'EGI i Ekin com a “lògica i inevitable”, ja que sosté que entre ells no hi ha diferències ideològiques. Segons l'autor, la diferència entre ambdós grups rau en què Ekin és un grup tancat i més aviat selectiu, que es dedica a l'activitat formativa. EGI, en canvi, és una organització més oberta i d'origen popular. En relació a la tercera qüestió, Jáuregui exposa que la diferència principal entre EGIN —i la posterior ETA— i el PNB és que el primer adopta una posició no intervencionista pel que fa a la política espanyola, mentre que el segon és qualificat d'intervencionista per intentar assolir la llibertat basca a través de reformes i canvis polítics aconseguits i pactats a Madrid. Per tant, la ruptura entre el PNB i ETA és, segons Jáuregui, inevitable, ja que plantegen una estratègia política antagònica⁸¹.

A partir d'aquí, l'objectiu d'ETA serà continuar la tasca que havia començat Sabino Arana, a la qual creien que havien renunciat els seus suposats successors, els dirigents del

---

⁷⁷ De Pablo i Mees (2005): 305.

⁷⁸ De Pablo i Mees (2005): 280.

⁷⁹ Bruni (1987): 39.

⁸⁰ Elorza (2000), part 2: 182.

⁸¹ Elorza (2000), part. 2.: 184-200.

PNB⁸². Malgrat que teòricament, quan Ekin passa a denominar-se ETA és perquè el trencament ja és definitiu, la intenció real d'ETA és que el PNB canviï la seva postura de passivitat. Segons Jáuregui, això es deu a que la nova organització no es considerava capacitada per començar a operar independentment. Per tant, si inicia aquest camí propi, serà perquè no li queda alternativa davant del posicionament immòbil del PNB⁸³.

2.3 La “cultura” d'ETA: el gudarisme

Un dels elements clau en les construccions nacionals són els mites, els quals es fonamenten en alguna figura que s'eleva a la categoria d'heroi o màrtir. Aquestes figures són vistes com un model a seguir i serveixen per reafirmar la pròpia identitat nacional col·lectiva⁸⁴. Aquest tema ha estat posat de relleu a l'excel·lent obra de l'historiador alemany George Mosse *Soldados caídos. La transformación de la memoria de las guerras mundiales*, que va ser publicada originalment en anglès l'any 1990, i no va ser fins el 2018 que va ser traduïda al castellà per l'historiador Ángel Alcalde. A l'obra, Mosse exposa les narratives de guerra al voltant del “mite de l'experiència de guerra” i el “culte als soldats caiguts”. Mosse se centra en el cas d'Alemanya, si bé també, de manera menor, d'Anglaterra i França, països on durant el període d'entreguerres la memòria de guerra s'apoderarà d'elements sagrats i la nació es nodrirà d'elements religiosos⁸⁵.

En el cas de l'*esquerra abertzale*, més enllà de Sabino Arana que, com hem vist, s'agafa com un exemple a seguir, qui compliria la categoria d'aquest heroi seria la figura del “gudari”. El terme “gudari”, que significa “soldat” o “guerrer”, apareix des del segle XVIII, tot i que posteriorment s'utilitzarà per definir a tots aquells bascos que van lluitar durant la Guerra Civil amb el bàndol republicà. La ruptura que es produeix entre ETA i el PNB, com hem vist, sorgeix del fet que ETA considera que cal anar un pas més enllà de la passivitat que havia mostrat fins aleshores el PNB. Fernández Soldevilla exposa que aquest pas endavant es farà en base a la figura del gudari, amb la qual els militants d'ETA s'identificaran, establint com a objectiu final continuar amb la seva lluita, de la qual se

---

⁸² Elorza (2000), part. 2: 206.

⁸³ Elorza (2000), part. 2: 187.

⁸⁴ Fernández Soldevilla (2016): 146.

⁸⁵ Mosse (2016).

senten hereus⁸⁶. Com a conseqüència d'això, ETA utilitzarà aquest mot de “gudari” per a referir-se, també, als seus combatents.

L'anàlisi de la figura del gudari en la construcció de la cultura política d'ETA ha estat present en les obres de diversos acadèmics, entre els quals destaquen Jesús Casquete, amb l'obra *En el nombre de Euskal Herria. La religión política del nacionalismo vasco radical* (2009) i Gaizka Fernández Soldevilla, autor de *La voluntad del gudari. Génesis y metástasis de la violencia de ETA* (2016). Si bé hi ha altres autors que han parlat del gudarisme, com veiem destaquen aquests dos autors en elaborar obres dedicades exclusivament a aquest tema.

A l'obra *En el nombre de Euskal Herria*, Casquete, abans d'entrar en el cas concret del nacionalisme basc radical, comença elaborant una definició de què són les religions polítiques i quines característiques presenten:

Quando la política es objeto de sacralización hasta definir el fin y significado de la existencia humana y colectiva, entonces hablamos de una religión política. El partido, la clase, el Estado, la raza, el movimiento o la nación son elevados a la categoría de entidades políticas trascendentes e indiscutibles que figuran en el centro de un sistema más o menos sofisticado de creencias, mitos, valores, mandamientos, rituales y símbolos, todos ellos vividos e interpretados por la comunidad de creyentes cuales objetos de fe y culto. Entre los creyentes más fervientes no falta quien se muestra dispuesto a sacrificar la vida en su nombre⁸⁷.

Per a Jesús Casquete, el gudarisme és el nom que rep la religió política a les zones del País Basc i Navarra en el món contemporani⁸⁸. Els gudaris vistos com a herois tindrien dues funcions molt clares: per una banda, la perduració entre els soldats d'ahir, d'avui i de demà; per l'altra, convidar a les noves generacions de gudaris a continuar amb aquesta cadena de màrtirs⁸⁹. En aquesta direcció, Fernández Soldevilla sosté que la figura del gudari esdevé el model a imitar per a la joventut militant, ajudant a la legitimació de la via de la violència⁹⁰.

Si bé el gudari que “mor per la pàtria” esdevindrà un màrtir, al qual se li reconeixerà tot allò que ha fet, Casquete sosté que la manera com morirà serà de rellevància per a la manera com aquest serà recordat col·lectivament: no és el mateix que mori assassinat “per

---

⁸⁶ Fernández Soldevilla (2016): 147-149.

⁸⁷ Casquete (2009): 30-31.

⁸⁸ Casquete (2009): 299.

⁸⁹ Casquete (2009): 93.

⁹⁰ Fernández Soldevilla (2016): 155.

l'enemic" a través d'un afusellament, un atemptat, o tortures, que si mor durant la col·locació d'una bomba, en un accident de trànsit o per causes naturals⁹¹.

Un dels temes que aborda Jesús Casquete a la seva obra és l'edat i el gènere dels gudaris. Pel que fa a l'edat, els integrants d'ETA eren majoritàriament joves, inclosos els adolescents, per motius senzills com són una major disponibilitat i l'absència de responsabilitats familiars. En termes quantitius, el 70% dels integrants estaria format per joves d'entre 18 i 23 anys. Aquesta categoria de joves fomentaria encara més la idea de màrtir⁹².

En relació a la qüestió del gènere, tal com explica l'autor, les noves investigacions acadèmiques han trencat amb la visió de la violència política com un recurs utilitzat únicament per homes, i han demostrat que aquesta pràctica també ha estat emprada per dones, com és el cas de les Brigades Roges o de l'Exèrcit Roig Japonès, entre molts altres. Això no obstant, Casquete defensa que el cas del País Basc no es pot incloure en aquests nous enfocaments, ja que necessita una sèrie de matisacions. Pel que fa al cas dels gudaris de la Guerra Civil, l'autor afirma que va ser bàsicament conformat per homes. A partir dels anys 60 i 70, en canvi, ETA ja comptarà amb presència femenina, i anirà creixent en les dècades que vindran a posterior. Amb tot, però, la seva presència serà molt menor en comparació a la masculina i les tasques que desenvoluparà seran d'una tipologia molt diferent a aquelles desenvolupades per homes, ja que les dones adoptaran rols tradicionals, col·laborant més aviat en tasques de suport, així com també de tipus logístic que impliquin un risc baix⁹³.

Gaizka Fernández adverteix, ja a la introducció del seu llibre *La voluntad del gudari* que, malgrat el títol de l'obra, que pot donar a entendre una legitimació per part seva, l'encarnació de la figura del gudari en els militants d'ETA és absolutament una invenció per part d'aquests darrers. Fernández Soldevilla es mostra contundent amb la figura del gudari encarnada pel militant d'ETA i sosté que ETA té poc a veure amb la Guerra Civil, afirmant de manera categòrica que "los etarras han vampirizado la memoria de los gudaris de 1936"⁹⁴, una expressió similar a la que ja havia utilitzat Casquete a la seva obra l'any 2008 de "vampirismo simbólico", fent referència al simbolisme que el nacionalisme basc radical havia atorgat a la memòria d'un dels gudaris a partir d'una "relectura de la

---

⁹¹ Casquete (2009): 94-95.

⁹² Casquete (2009): 103.

⁹³ Casquete (2009): 97-99.

⁹⁴ Fernández Soldevilla (2016): 21.

historia”⁹⁵. En aquesta línia, Fernández Soldevilla sosté que s’hereta una memòria distorsionada de la figura del gudari durant la Guerra Civil, la qual es va transferint de generació en generació a través de diversos espais i ambients com la família, els rituals d’oci o l’Església Catòlica, entre d’altres⁹⁶.

2.4 El gir ideològic: alliberament nacional i alliberament social

Tal com s’ha exposat al primer capítol, l’any 1962 tenen lloc una sèrie de vagues obreres que comporten una repressió franquista de tal magnitud que Astúries, Biscaia i Guipúscoa viuran un estat d’excepció durant tres mesos⁹⁷. Aquesta situació encetarà una nova mirada nacional per part d’ETA qui, seguint el model de Sabino Arana i el PNB, havia heretat, un fort rebuig cap al marxisme i el comunisme. A partir d’aquest moment, dins l’organització s’obre una nova perspectiva ideològica i estratègica, que acabarà provocant un gir ideològic social i nacional⁹⁸. Però en aquest aproximament d’ETA cap a corrents més progressistes, la historiografia no només ha posat el focus en les vagues del 62 i el moviment obrer, sinó també en la influència dels intel·lectuals i del context internacional, els quals obriran un nou camí, agafant com a referència les lluites revolucionàries del Tercer Món.

A inicis de la dècada dels 60 es comença a forjar la necessitat de lligar la lluita nacional i la lluita de la classe treballadora. Com hem anat veient, aquest nou enfocament ideològic s’originaria en bona mesura a causa de les vagues obreres de l’any 1962 i el que plantejava era combinar “l’alliberament nacional” i “l’alliberament social”, que és el que José Maria Garmendia anomenarà “la moneda de las dos caras”⁹⁹. En aquesta direcció, però, Gurutz Jáuregui defensa que aquest canvi no es produeix a causa que a ETA li preocupi la situació laboral, ni les condicions de vida dels obrers, sinó que es produeix perquè l’organització podrà utilitzar la conflictivitat obrera com un element en contra del règim. Jáuregui afirma que, malgrat que aquest nous plantejaments ideològics encara fossin, en aquell moment, una mica borrosos i plens de contradiccions, marcaran un abans i un després en el desenvolupament posterior d’ETA¹⁰⁰.

---

⁹⁵ Casquete (2009): 167.

⁹⁶ Fernández Soldevilla (2016): 155.

⁹⁷ Garmendia (1995): 320.

⁹⁸ Fernández Soldevilla (2013): 56.

⁹⁹ Elorza (2000), part 1: 115.

¹⁰⁰ Elorza (2000), part 2: 215-216.

Pel que fa a la influència d'intel·lectuals, destaca de manera predominant Federico Krutwig i el pes que les seves idees van tenir sobre els militants d'ETA, fins al punt que, a través de la seva obra *Vasconia*, provoca una ruptura amb el nacionalisme sabinianà. Krutwig negava la idea que el nacionalisme hagués de conservar la visió clàssica sabiniana d'una Vasconia pastoril i rural, i defensava que la industrialització no havia estat un problema per al País Basc, sinó més aviat el contrari, ja que havia generat progrés i dinamisme. Per tant, segons Krutwig, el que caldrà serà acomodar el nacionalisme basc a aquesta nova situació econòmica i social¹⁰¹.

Una altra de les grans novetats que aporta Krutwig a l'obra *Vasconia* és l'intent d'aplicar les tesis marxistes a una anàlisi de les classes socials d'Euskadi. Els acadèmics coincideixen en què aquesta nova perspectiva política va tenir una gran influència entre els militants, però li fan tot un seguit de crítiques. Jáuregui, per exemple, opina que es tracta d'una anàlisi pobre i plena de contradiccions. En primer lloc, sosté que és pobre perquè s'oblida d'incorporar dins d'aquesta categorització els treballadors immigrants —seguint la ideologia sabiniana—. Per altra banda, defensa que és plena de contradiccions nascudes de combinar la ideologia sabiniana, en la qual ell s'havia format, amb perspectives marxistes. Aquestes contradiccions tindran una continuïtat en la ideologia d'ETA¹⁰². Jáuregui afirma que l'èxit de *Vasconia* es deu a que satisfieia a tothom, tant als plantejaments sabinians, com a ETA, com als defensors de la lluita armada. També va suposar un apropament a la classe obrera, ja que va trencar amb el tabú antimarxista i anticomunista existent fins aleshores¹⁰³.

És important remarcar que en tot aquest procés hi jugarà un paper fonamental el context internacional, ja que ETA no serà un fet aïllat del panorama mundial, sinó que s'insereix dins d'un marc de tipus global. Com diu Gaizka Fernández, ETA es desenvoluparia, de la mateixa manera que d'altres organitzacions terroristes que sorgeixen al mateix moment, a partir d'una doble influència. En primer lloc, a causa del marxisme heterodox de la *New Left* —que s'exposarà de manera detallada al següent capítol— i la ressaca dels moviments estudiantils de l'any 1968. En segon lloc, pel tercermundisme que havia tingut lloc arran de la Revolució Cubana l'any 1959, la

---

¹⁰¹ Elorza (2000), part 2: p. 217.

¹⁰² Elorza (2000), part 2: 219-220.

¹⁰³ Elorza (2000), part 2: p. 223.

independència d'Algèria l'any 1962 en què deixa de ser colònia francesa i la Guerra del Vietnam entre els anys 1959 i 1975¹⁰⁴.

Pel que fa a la primera qüestió, Ramón González Ferriz va publicar l'any 2018, en motiu del 50è aniversari de les revoltes i protestes que van tenir lloc l'any 1968 arreu del món, l'obra *1968. El nacimiento de un nuevo mundo*. A l'obra, l'autor exposa de manera cronològica els fets succeïts l'any 1968 a França, EUA, Txecoslovàquia, Mèxic, Japó, Itàlia i Espanya, així com els seus antecedents i desenllaç polític que viuran els països en qüestió. Es tractava de joves estudiants de països amb règims polítics molt diferents i situacions diverses, que qüestionaven les lògiques de poder. Constituïen un moviment no coordinat format per joves de classes mitjanes, que havien pogut accedir a la universitat gràcies al creixement econòmic, però que veïen els seus governs com una continuació de l'autoritarisme, amagat rere un món desenvolupat. A més, veïen la Guerra del Vietnam com una clara demostració del colonialisme i el racisme d'Occident i el progrés fruit de l'explotació. Amb tot, però, González Ferriz alerta que no podem percebre tots aquests aixecaments estudiantils de la mateixa manera, ja que els règims polítics dels diferents països en qüestió eren antagònics: des de democràcies com França o Itàlia, fins a dictadures comunistes com Txecoslovàquia, fins a la dictadura franquista a Espanya¹⁰⁵.

Aquests moviments estudiantils, però també els dels anys 70, seguien amb atenció allò que passava al Tercer Món¹⁰⁶. De fet, tal com diu Imanol Lizarralde, el Maig del 68 posa de manifest que el pensament polític de Mao Zedong té una gran influència més enllà del Tercer Món, arribant fins als països occidentals¹⁰⁷. En aquesta direcció cap a la influència maoïsta, destaca l'obra *Maoísmo: una historia global*, de l'autora Julia Lovell, especialista en història i cultura xineses. L'obra ha estat traduïda al castellà aquest 2021, però va ser publicada originalment en anglès el 2019, any en què va resultar finalista de diversos premis, dels quals va guanyar el premi Cundill d'Història. L'autora explica que el moviment de protesta que sorgeix a finals dels anys 60 era una barreja de diverses figures polítiques, des del Che Guevara fins a Ho Chi Minh. Malgrat tot, però, el maoisme despertava una fascinació especial. Lovell afirma que aquesta “Revolució Cultural”

---

¹⁰⁴ Fernández Soldevilla (2021): 25.

¹⁰⁵ González Ferriz (2018): 12-13.

¹⁰⁶ González Calleja (2013): 663.

¹⁰⁷ Lizarralde (2012): 24.

d'inspiració maoista que va sorgir a Occident va ser el resultat de combinar l'ebullició del sentiment antiimperialista de l'època amb unes dinàmiques de rebel·lió juvenil¹⁰⁸.

Un dels temes que tracta Julia Lovell és la violència terrorista, ja que afirma que el radicalisme que s'inspirava en la Revolució Cultural va desembocar en algunes organitzacions terroristes, centrant-se sobretot en el cas del RAF a Alemanya, però també en les Brigades Roges a Itàlia¹⁰⁹. La violència heretada pel maoisme també és un dels temes analitzats per González Ferriz, malgrat que aquest autor, com hem dit, se centra en més països (França, EUA, Txecoslovàquia, Mèxic, Japó, Itàlia i Espanya). L'autor afirma que alguns d'aquests països presentaran organitzacions que debatran al voltant d'emprar l'ús de la violència en contra de l'Estat a través del model de guerrilla llatinoamericana, com és el cas d'ETA. Si bé l'opció violenta que adoptaran un sectors concrets en alguns països s'exposarà de manera més detallada al següent capítol, aquesta teoria de l'alliberament dels pobles s'havia anat expandint a partir de la independència d'Algèria, de la Revolució cubana liderada per Fidel Castro i el Che Guevara i que havia aconseguit enderrocar el règim de Fulgencio Batista i la Guerra del Vietnam. El màxim referent ideològic de tots aquests països era el filòsof i metge Frantz Fanon, autor de l'obra *Els condemnats de la terra*, on defensava la necessitat d'emprar la violència en contra de l'explotació i el model colonial¹¹⁰.

Així doncs, per tal d'aportar fonaments a l'alliberament social, ETA no acudirà al marxisme europeu, sinó al que propugnen els països del Tercer Món, basats en el maoisme¹¹¹. L'eix principal de l'estratègia del nacionalisme tercermundista, que vivia en aquells moments una explosió emancipadora a partir de la Conferència de Bandung l'any 1955, era la distinció antagònica entre la metròpoli i la colònia. Per a que la metròpoli pogués alliberar-se de la colònia, calia expulsar l'agent colonitzador a través de la revolució¹¹². Aquesta estratègia tercermundista també va trobar la base teòrica en *Vasconia*, on Krutwig afirmava que està demostrat que qualsevol lluita nacional en busca de la independència, ha passat sempre per la via de la violència¹¹³.

---

¹⁰⁸ Lovell (2021): 603-604.

¹⁰⁹ Lovell (2021): 626.

¹¹⁰ González Ferriz (2018): 12-13.

¹¹¹ Elorza (2000), part 2: 244.

¹¹² Jáuregui (1981): 196-198.

¹¹³ Elorza (2000), part 2: 222.

Gurutz Jáuregui defensa que no ha d'estranyar que ETA opti per aquesta via tercermundista, ja que, tal com s'ha exposat en el primer apartat, una de les tesis principals del nacionalisme sabinià, i del nacionalisme que posteriorment adoptarà ETA, és la concepció d'Euskadi com una pàtria ocupada per Espanya. A més a més, l'autor remarca que cal tenir en compte que alguns dels sectors més inflexibles del nacionalisme d'abans de la Guerra Civil ja havien assimilat Euskadi amb les colònies africanes que pertanyien a Espanya¹¹⁴.

Així doncs, la identificació d'Euskadi anirà lligada a països allunyats de la realitat europea, com ara Algèria o el Vietnam, emmirallant-se en les guerres d'alliberament nacional, per les quals havien optat. Els acadèmics s'han mostrat molt crítics amb aquesta assimilació ingènua que ETA fa d'Euskadi i els països del Tercer Món. Garmendia, per exemple, defensa que aquest "mirall colonialista" es desintegra degut a que no és possible comparar el País Basc, tan desenvolupat a nivell social i econòmic, amb països colonitzats i subdesenvolupats¹¹⁵. En la mateixa línia, Pau Casanellas exposa que la impossibilitat d'aquesta comparació es deu a dos motius: en primer lloc, a que per molt que el franquisme fes versemblant la idea "d'ocupació", no era comparable als països colonitzats; en segon lloc, a que el desenvolupament industrial porta implícit un conflicte de classe molt més evident que els dels països del Tercer Món¹¹⁶.

---

¹¹⁴ Elorza (2000), part 2: 220-221.

¹¹⁵ Elorza (2000), part 2: 244-246.

¹¹⁶ Casanellas (2014): 41.

3. ETA i la violència

Els estudis historiogràfics dels darrers anys presenten una clara tendència cap a l'anàlisi de la violència d'ETA i tot allò que l'envolta, en contraposició a l'interès que havia suscitat la ideologia política durant les dècades immediatament posteriors al naixement de l'organització. Aquestes obres més recents intenten donar resposta a les motivacions que provoquen l'origen de la violència, així com a oferir explicacions dels mètodes que utilitza la banda per aconseguir els seus objectius. Les darreres publicacions també posen especial èmfasi en les derivacions del que és la pròpia violència, com ara la repressió del règim franquista i la conseqüent mobilització popular.

En sintonia amb aquest gir temàtic, la tipologia de les obres també ha patit una evolució. Mentre que durant les primeres dècades trobem obres generalistes que avarquen períodes i temes més amplis, les obres que s'han publicat els darrers anys se centren en aspectes específics —com hem dit, amb un interès creixent cap a la violència— i tracten esdeveniments històrics concrets. És evident que les primeres obres de tipus generalista també feien esment a l'ús de la violència, ja que en l'anàlisi del marc ideològic d'ETA és impossible deixar de banda aquest element característic de l'organització. Això no obstant, l'ús de la violència no resultava l'eix central de les obres, sinó que més aviat suposava un subtema que venia implícit a l'hora de parlar de la influència de la guerra revolucionària.

Bona mostra del gir historiogràfic i del creixement exponencial en quant a obres acadèmiques dedicades al terrorisme al País Basc que s'ha produït els darrers anys, en són les publicacions més recents. En el que portem d'any 2021, s'han publicat les següents obres: *Historia y memoria del terrorismo en el País Vasco 1968-198*¹¹⁷, primer dels tres volums coordinats per José Antonio Pérez Pérez; *20 de diciembre de 1973* d'Antonio Rivera¹¹⁸; *El terrorismo en España. De ETA al Dáesh*¹¹⁹, de Gaizka Fernández Soldevilla, comentada al primer capítol; i *En manos del Tío Sam. ETA y Estados Unidos*, de David Mota Zurdo¹²⁰. Els autors d'aquestes obres més recents són una bona mostra dels acadèmics que més destaquen en la historiografia actual sobre ETA, tot i que no

---

¹¹⁷ Pérez (2021a)

¹¹⁸ Rivera (2021)

¹¹⁹ Fernández Soldevilla (2021).

¹²⁰ Mota Zurdo (2021).

podem oblidar-ne d'altres, com ara Jesús Casquete, Fernando Molina, Florencio Domínguez o Raúl López Romo, entre altres.

La historiografia en qüestió publicada aquest mateix any, així com també en anys anteriors, ha estat, però, publicada sobretot en castellà, per la qual cosa ha obtingut poc públic internacional. Pel que fa a les publicacions en llengua anglesa, destaca *ETA's Terrorist Campaign. From violence to politics, 1968-2015* (2016), una obra col·laborativa escrita per Rafael Leonisio, Fernando Molina i Diego Muro i publicada per l'editorial Routledge. El llibre presenta una participació equitativa entre historiadors, politòlegs i sociòlegs, tots ells especialitzats en política basca i, en especial, en el grup terrorista ETA. Tal com exposen els mateixos coordinadors a la introducció, un dels objectius principals d'aquesta obra és donar a conèixer la història basca més recent i obrir el debat al marc acadèmic internacional¹²¹.

Les revistes científiques també ens serveixen com a punt de referència per observar l'augment de les publicacions recents al voltant d'ETA. A finals del 2020, la revista catalana d'història *Segle XX*, que té una periodicitat anual, va publicar un debat en una mena de format "diàleg", entre els historiadors Antonio Rivera i Emilio Majuelo sobre els nous enfocaments historiogràfics¹²². A nivell estatal, la revista d'història contemporània *Ayer* de periodicitat trimestral, ha publicat el present 2021 l'article "Terrorismo y violencia política en el País Vasco" de José Antonio Pérez, en què l'autor fa un balanç historiogràfic de les publicacions sobre ETA en un sentit global¹²³. Un altre exemple, també, amb periodicitat trimestral, és la *Revista Universitaria de Historia Militar* (RUHM), publicació que avarca temes que van des de la Prehistòria fins a la història més recent, i que es dedica a temes militars, així com també relacionats amb la guerra i la violència. El juliol d'aquest mateix any, la *RUHM* ha publicat un article que tracta els inicis de la violència d'ETA, dels autors David Mota i Gaizka Fernández, i que porta per títol "Los chicos que soñaban con una cerilla y un bidón de gasolina. ETA y sus primeras acciones"¹²⁴.

---

¹²¹ Leonisio, Molina i Muro (2016).

¹²² Majuelo (2020a) i (2020b) i Rivera (2020a) i (2020b).

¹²³ Pérez (2021b).

¹²⁴ Mota i Fernández Soldevilla (2021).

3.1 Els inicis de la violència: l'espiral acció-reacció

Si bé els continguts descriptius que tracta la militància d'ETA a cada assemblea no són objecte d'estudi del present estat de la qüestió, és cert que la IV Assemblea marcarà un punt d'inflexió en la trajectòria estratègica de la banda. El motiu és que aquesta assemblea, celebrada l'any 1965, posa damunt la taula l'estratègia del que es coneix amb el nom d' "espiral acció-reacció". L'espiral acció-reacció era una estratègia de violència que consistia en realitzar atemptats terroristes, els quals causaven una brutal repressió a la societat per part del règim. Al seu torn, aquesta repressió comportava una mobilització popular i un adheriment a la causa nacionalista¹²⁵. Des de l'Acadèmia se n'han escrit nombroses anàlisis, des dels primers estudis fins a la historiografia més recent. L'any 1996 a la seva obra *Historia de ETA*, José Maria Garmendia remarcava la doble importància d'aquesta assemblea: per una banda, representava un punt d'inflexió en el *modus operandi* de l'organització; per l'altra, perquè es tractava de la primera vegada que una assemblea era celebrada en un espai tancat¹²⁶.

Garmendia esmenta la dificultat de definir les etapes d'ETA, així com de marcar-les per cronologies. Això no obstant, defensa que el 1964 és un "any de transició" que marcaria una frontera entre dos períodes: per una banda hi hauria el que ell anomena un "nacionalisme-humanisme", que s'inicia amb el naixement de l'organització —inclosos els anys d'EKIN— i, per altra banda, un període de guerra revolucionària¹²⁷. Així doncs, aquesta nova concepció de la lluita armada determinarà l'actuació d'ETA dels anys que vindran a continuació¹²⁸.

Gaizka Fernández i Raúl López, a la seva obra *Sangre, votos y manifestaciones* (2012), estudien les diferents etapes violentes per les quals passa ETA al llarg de la seva trajectòria des del 1959 fins al 2011. Tal com expliquen els autors, les víctimes del terrorisme d'ETA anirien des de membres i exmembres del règim franquista fins a militants de partits polítics —com el PP i el PSE-PSOE, entre altres—, passant per empresaris que no pagaven el que se'ls demanava, periodistes, persones que no eren objectiu de la banda, però es trobaven al lloc i al moment equivocats i, inclús, aquells qui eren considerats "traïdors". Els autors defensen que l'elecció d'unes víctimes o unes altres no responia a la situació política del moment, sinó més aviat a les circumstàncies internes

---

¹²⁵ Fernández Soldevilla (2016): 281.

¹²⁶ Garmendia (1995): 238-240.

¹²⁷ Garmendia (1995): 187.

¹²⁸ Garmendia (1995): 240-241.

de l'organització. La violència, per tant, passa per diverses etapes, de les quals els autors n'estableixen quatre: “la gestació d'un consens sobre la violència (1958-1967)”;

“la provocació de l'espiral de violència (1968-1977)”;

“l'acumulació de morts (1978-1994)”;

i “l'extensió social del terror” (1995-2010)¹²⁹. Per a la cronologia que aquí ens interessa, ens centrarem en les dues primeres etapes, és a dir, els debats al voltant de l'ús de la violència i els inicis d'aquesta.

ETA es funda oficialment l'any 1959, però el seu primer assassinat no es produeix fins el 1968, és a dir, pràcticament 10 anys més tard. Tal com explica Jesús Casquete, en el període que va de la fundació d'ETA fins el 1968, les accions de la banda s'havien limitat, sobretot, a destruir símbols franquistes, realitzar pintades, penjar ikurriñes, fer propaganda o a cometre atracaments¹³⁰. Això no obstant, cal tenir present que durant aquesta primera dècada ja es posen sobre la taula els fonaments per a la pràctica armada, en la qual hi van tenir molt a veure, com s'ha explicat a l'apartat anterior, el context descolonitzador d'Argèlia o Vietnam, així com d'intel·lectuals i de la seva literatura, com Krutwig. Aquesta evolució que vas des del naixement d'ETA fins a encetar aquesta “guerra revolucionària” passaria, tal com exposen Gaizka Fernández i Raúl López, per col·locar en certes ocasions bombes de poca potència, que no arriben a provocar cap mort¹³¹. Un exemple d'això, el trobem el 18 de juliol de l'any 1961 amb el descarrilament del tren que portava un grup de falangistes que es dirigien a Donostia en commemoració del 18 de juliol. L'explosiu no arriba a explotar, però l'acció comportarà una repressió molt severa per part del règim en què es produiran nombroses detencions¹³².

Això no obstant, la historiografia del nacionalisme basc radical presenta certes llacunes en quant als primers atemptats no mortífers d'ETA. La qüestió de quins van ser els primers atemptats de l'organització ha estat posada de manifest a la recent publicació a la *RUHM* “Los chicos que soñaban con una cerilla y un bidón de gasolina. ETA y sus primeras acciones” (2021), de David Mota i Gaizka Fernández. Tal com exposen els autors, les hipòtesis establertes pels historiadors i periodistes que han abordat el tema en qüestió són molt variades, cosa que es deu, en bona mesura, a que moltes accions no van ser mai reivindicades per l'organització, però també a la manca de fonts documentals. Per a resoldre aquest buit historiogràfic, Mota i Fernández Soldevilla s'han servit de les fonts

---

¹²⁹ Fernández Soldevilla i López Romo (2012): 271-272.

¹³⁰ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. VI: 175-176.

¹³¹ Fernández Soldevilla i López Romo (2012): 273.

¹³² Bruni (1987): 40.

del National Archives and Records Administration del College Park (Maryland, EUA) i de la Lazkaoko Beneritarren Fundazioa. Els historiadors defensen a la seva investigació que ETA hauria estat l'autora de les tres bombes que exploten l'any 1959, és a dir, que l'organització ja posaria en pràctica accions violentes el mateix any del seu naixement. És probable que ETA sigui l'autora d'altres actes de sabotatge, però la manca de fonts impedeixen validar aquesta tesi¹³³.

Pel que fa als atemptats mortals, José María Garmendia defensa que el fet que ETA no atempti contra la vida de cap ciutadà fins 10 anys després del seu naixement es deu a dos motius: en primer lloc, perquè la població no hagués entès una acció de tal magnitud; en segon lloc, perquè l'organització no hauria pogut suportar la repressió que se n'hagués derivat. Aquesta situació fa un gir de 180 graus quan, arran del primer militant assassinat a mans de la guàrdia civil, el poble inicia un moviment espontani de protesta. És a dir, el poble ja està “preparat”¹³⁴. Això no obstant, Garmendia sosté que la possibilitat d'obrir camí cap a la via armada havia estat present des dels inicis de l'organització¹³⁵. Amb tot, l'historiador afegeix que la banda ha de passar per tot un procés abans d'arribar a fer ús de les armes, ja que era necessari viure una evolució que implicava passar per una sèrie d'etapes: “el respeto escrupuloso a las etapas que conlleva la práctica de la guerra revolucionaria será absolutamente necesario”. Això no obstant, Garmendia exposa que la premsa és un dels elements característics del radicalisme d'ETA, la qual obliga a apurar etapes¹³⁶.

Durant dècades, la majoria d'opinions provinents d'investigacions acadèmiques i de les mateixes institucions públiques sostenien que la primera víctima havia estat Begoña Urroz, un nadó de 22 mesos, qui va morir a causa de l'explosió d'una bomba l'any 1960 a Sant Sebastià. Cal dir, però, que el consens en atribuir l'autoria de l'atemptat a ETA no era unànime. Dècades més tard, no obstant, es va assenyalar al DRIL de ser el responsable de l'assassinat, i no l'organització basca¹³⁷. La historiografia actual ha abandonat aquesta primera hipòtesi i coincideix en considerar el guàrdia civil José Antonio Pardines com la primera mort d'ETA. La màxima representació d'aquesta nova tendència és la recent publicació *Pardines, cuando ETA empezó a matar* (2018). Es tracta d'una obra

---

¹³³ Mota i Fernández Soldevilla (2021).

¹³⁴ Garmendia (1995): 360.

¹³⁵ Garmendia (1995): 151-152.

¹³⁶ Garmendia (1995): 163.

¹³⁷ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. IX: 273-274.

coordinada per Gaizka Fernández Soldevilla i Florencio Domínguez, en què hi participen alguns dels màxims experts del tema d'estudi.

Com a breu resum dels fets, el 7 de juny de 1968 Pardines estava de servei i va aturar a dos dels militants de l'organització, Txabi Etxebarrieta i Iñaki Sarasketa, que conduïen un vehicle. Mentre Pardines feia les comprovacions habituals de documentació, els dos militants van témer que se'ls identifiqués com a membres de l'organització i, segons la versió de Sarasketa, Etxebarrieta va disparar a Pardines, el qual va resultar mort, i els dos militants van fugir. Al cap d'unes hores, els va tornar a aturar una parella de guàrdia civils, activats arran de l'assassinat de Pardines. Va iniciar-se un tiroteig entre els policies i els dos militants, la qual cosa va provocar l'assassinat de Txabi Etxebarrieta i la fuga de Sarasketa. Això no obstant, Sarasketa va ser detingut l'endemà mateix i posteriorment sotmès a un consell de guerra sumaríssim, acusat de l'autoria de l'assassinat de Pardines¹³⁸.

Gaizka Fernández sosté que és evident que Sarasketa no va tenir un judici just, ja que es desenvolupava en un context dictatorial, antidemocràtic i en contra dels Drets Humans i que no sabem amb contundència si Sarasketa també va disparar Pardines, ja que un historiador no és un jutge o un policia i, en conseqüència, no ha d'actuar com a tal. Això no obstant, Fernández Soldevilla fa una revisió de les fonts, tant orals, com judicials, com dels informes mèdics i defensa que la narració dels fets de Sarasketa presenta incongruències amb les fonts. Segons l'historiador, el fet que fins al moment s'hagi donat per verídic el relat que Sarasketa va fer dels fets, el qual implicaria que tan sols Etxebarrieta hagués disparat a Pardines, es deu a dos motius. En primer lloc, a causa de la manca de fonts vàlides. En segon lloc, perquè la narració de Sarasketa convenia, ja que creava una doble imatge d'ETA: l'*ETA bona* i pacífica, aquella qui havia decidit no disparar, enfront a una *ETA dolenta*, que havia assassinat un guàrdia civil¹³⁹.

Al capítol anterior exposàvem la importància que donen alguns acadèmics a la utilització de màrtirs o herois per a la construcció nacional. En el cas d'ETA, qui encarnava perfectament aquesta idea era, com ja s'ha explicat de manera detallada anteriorment, la figura del gudari en la Guerra Civil. En aquesta mateixa direcció, Jesús Casquete i Gaizka Fernández defensen que Etxebarrieta¹⁴⁰ no només esdevindrà un

---

¹³⁸ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. III: 94-95.

¹³⁹ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. III: 94-102.

¹⁴⁰ Sobre la figura de Txabi Etxebarrieta destaca l'obra de José M. Lorenzo Espinosa *Txabi Etxebarrieta: armado de palabra y obra*, editada per Txalaparta l'any 1993.

gudari, sinó que també es convertirà en el primer màrtir de la banda. Els autors defensen que es tracta d'un líder carismàtic amb una trajectòria típica per a que la militància en construis la figura de màrtir¹⁴¹. Segons Gaizka Fernández:

ETA se encargó de difundir una versión de los hechos muy distinta en la que *Txabi*, en vez de como el victimario de Pardines, era ensalzado como la víctima sacrificada por la Guardia Civil. De esta manera, Etxebarrieta fue representado como un héroe que se había inmolido por la patria. Haciendo un paralelismo con el *Ché* Guevara, asesinado el año anterior por el Ejército boliviano y la CIA, se le nombró el «Primer Mártir de la Revolución». Por el contrario, Pardines fue borrado de la historia o se le reservó el papel de agresor¹⁴².

Cal remarcar que hi ha autors que segueixen difonent aquestes teories que ja han estat desmentides. Un exemple n'és Ramón González Ferriz qui, a l'obra *1968. El nacimiento de un nuevo mundo*, sosté, encara que no a través d'una afirmació directa, que la primera víctima d'ETA va ser l'any 1960, Begoña Urroz, i que el primer assassinat premeditat va ser José Antonio Pardines. En paraules de González Ferriz:

Es posible que la primera víctima mortal de ETA fuera la pequeña Begoña Urroz Ibarrola, que murió en 1960 víctima de la explosión de una bomba en una consigna de la estación de Amara, en San Sebastián. Pero su primer asesinato deliberado tuvo lugar el 7 de junio de 1968¹⁴³.

Malgrat les afirmacions de González Ferriz sobre l'inici dels assassinats d'ETA, com hem anat veient, ni Begoña Urroz va ser la primera víctima mortal d'ETA, ni José Antonio Pardines va ser la primera víctima de manera voluntària, sinó que el seu assassinat es va produir de manera espontània, més aviat "fruit de l'atzar". És cert que, com hem dit, aquestes teories, i en especial la primera, van ser difoses a l'espai públic durant molt de temps. Tanmateix, sobten les afirmacions de González Ferriz, tenint en compte que l'obra va ser publicada l'any 2018, moment en què ja havien aparegut noves investigacions que s'havien encarregat de desmentir aquesta teoria de manera completa.

El mateix any que es produeix el primer assassinat, es produeix el segon: el comissari Melitón Manzanos. La seva mort es produeix en un context totalment diferent a la del guàrdia civil Pardines, ja que aquest assassinat sí que estava preparat i premeditat. Manzanos era un comissari de policia conegut per les seves tortures a diversos militants antifranquistes, així que el seu assassinat va tenir una molt bona rebuda no només pels militants d'ETA, sinó també per altres grups d'oposició al règim. Com s'ha dit

---

¹⁴¹ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. III i VI.

¹⁴² Fernández Soldevilla (2014): 292.

¹⁴³ González Ferriz (2018): 144.

anteriorment, el que es coneix amb el nom d'espiral acció-reacció implicava una resposta molt severa per part del règim envers l'acte que l'organització hagués produït. El cas de Manzanos no va ser diferent: el nombre de persones detingudes a Euskadi creixerà de manera exponencial durant els anys immediatament posteriors i es produiran abusos i tortures contra els acusats —molts dels quals no tenien res a veure amb ETA—, per part d'una policia que pertanyia a un règim dictatorial i que, per tant, estava molt acostumada a sortir-ne impune. La brutal repressió policial provocarà una onada de mobilitzacions i de suport als militants¹⁴⁴. D'aquesta manera, l'assassinat a Melitón Manzanos exemplifica de manera evident aquesta espiral de violència. En paraules de Gaizka Fernández: “Como una bola de nieve rodando por la pendiente, a partir de ese momento la espiral de acción-reacción-acción creció tan deprisa que ya no hubo forma de pararla”¹⁴⁵.

Aquest enfocament que situa la posada en marxa de l'espiral acció-reacció amb la mort del guàrdia civil José Antonio Pardines, qui esdevé el primer mort a mans d'ETA, ha estat tractat darrerament, també, a les grans plataformes audiovisuals. El 2020 Movistar+ estrenava la sèrie de televisió *La línea invisible*¹⁴⁶, dirigida per Mariano Barroso, la qual va comptar amb Gaizka Fernández com a assessor històric principal, però també amb la col·laboració d'altres historiadors, com ara Gurutz Jáuregui, José Antonio Pérez, José Maria Lorenzo Espinosa i Pau Casanellas. La sèrie històrica és de format curt, d'un total de sis capítols, i comença amb l'entrada de Txabi Etxebarrieta a l'organització i els motius que el porten a adherir-s'hi, i finalitza amb l'assassinat de Melitón Manzanos. Aquesta “línea invisible” que posa títol a la sèrie esdevé una metàfora que fa referència al creuament d'una línia que, un cop traspasada, ja no hi haurà volta enrere: matar. Es tracta del creuament d'una línia invisible que posa en marxa de manera pràctica l'espiral d'acció-reacció. La sèrie històrica tracta, així, el debat al voltant de la violència a les assemblees i la planificació de l'assassinat del torturador Melitón Manzanos amb la inesperada mort de Pardines i, de retruc, la de Txabi Etxebarrieta, personatge que esdevé el fil conductor de tota la sèrie.

És interessant analitzar la manera amb què la sèrie presenta *com* Pardines és assassinat. Com hem dit, el relat acceptat fins al moment ha estat que Sarasketa no havia disparat Pardines, sinó que únicament ho havia fet Etxebarrieta. Ara bé, la revisió de les

---

¹⁴⁴ Fernández Soldevilla (2013): 63-64.

¹⁴⁵ Fernández Soldevilla (2013): 63.

¹⁴⁶ Barroso (2020).

fonts de Gaizka Fernández obre un nou plantejament en què podrien haver estat els dos militants els qui l'haguessin matat. La sèrie segueix en aquest enfocament revisionista i mostra com és Etxebarrieta qui pren la iniciativa de matar Pardines, però també com Sarasketa agafa la pistola i dispara. Aquests trets, però, no es veu en quina direcció van, deixant, així, a l'aire, la possibilitat que també hagués estat Sarasketa qui hagués matat el guàrdia civil. Aquesta possible interpretació, la qual pot passar per alt a simple vista, no ha de sobtar si tenim en compte que Gaizka Fernández, que és l'historiador que planteja aquesta nova revisió, és l'assessor històric principal de la sèrie¹⁴⁷.

En aquest context dels orígens de la violència, és interessant reflexionar al voltant de en quin moment podem començar a definir ETA com una banda terrorista. Malgrat que ETA és una organització que porta de manera implícita l'adjectiu "terrorista" al darrere i és així com la coneixem avui en dia, en els seus primers anys de vida no se la pot considerar com a tal. De fet, tal i com el lector haurà pogut observar al llarg d'aquestes pàgines, el terme "organització" acompanyat de "terrorista" ha aparegut poques vegades, degut a que en el període que aquí ens proposem analitzar, ETA fa ús del terrorisme molt pocs anys del total. Ara bé, a partir de quin moment li podem atribuir, doncs, aquesta categoria? Si bé no hi ha un debat explícit al voltant d'aquesta qüestió, alguns autors han deixat caure algunes opinions de manera subjacent en les seves produccions acadèmiques. Manuel Montero, catedràtic d'Història Contemporània a la UPV/EHU, per exemple, afirma que malgrat que ETA havia nascut l'any 1959, el que entenem com a organització terrorista sorgirà el 1968, ja que és en aquest moment quan es posa en marxa l'anomenada "lluita armada"¹⁴⁸. Per contra, Gaizka Fernández sosté que no podem parlar d'organització terrorista fins la primera meitat de la dècada dels 70, moment en què la "lluita armada", que havia adoptat dels moviments anticolonials del Tercer Món, derivarà en terrorisme¹⁴⁹.

3. 2 La violència política en el context mundial

Tal com exposa Santiago de Pablo, amb l'assassinat de Pardines a mans dels dos militants d'ETA i el posterior assassinat d'Etxebarrieta per part de la Guàrdia Civil

---

¹⁴⁷ Barroso (2020).

¹⁴⁸ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 127.

¹⁴⁹ Fernández Soldevilla (2014).

s'encetava un cicle de violència que no acabaria fins 40 anys més tard, l'any 2011, moment en què ETA anuncia el cessament definitiu¹⁵⁰. Això no obstant, l'organització armada basca no era un fet aïllat, sinó que s'inseria dins el context de terrorisme que vivien altres països, com ara Irlanda del Nord, Itàlia o Alemanya. Era l'inici del que posteriorment, entre finals dels 70 i inicis dels 80, es coneixerà amb el nom d'“anys de plom”, que tal com explica Patrick Eser:

Es una expresión metafórica que se usa para referirse a épocas violentas en la historia nacional de un país o una región que son caracterizados por el uso masivo de violencia política, tanto por grupos insurgentes y rebeldes que se oponen y luchan contra el Estado, como la violencia de las fuerzas de orden y de represión del Estado. Se refiere a conflictos violentos de una virulencia constante pero que, sin embargo, no llegan a adquirir la intensidad de una guerra civil como enfrentamiento abierto, duradero y violento en que diferentes partes de una nación luchan por la supremacía político-militar en un territorio¹⁵¹.

Aquesta metàfora fa referència al cas del País Basc, però també a Itàlia durant els anys 70 amb el nom d' “anni di piombo”, al conflicte entre el RAF i la República Federal Alemanya durant les dècades 70 i 80 i a l'Argentina entre els anys 1976 i 1983. Aquest nom metafòric s'agafa de la pel·lícula alemanya *Die bleierne Zeit* (1981), dirigida per Margarethe von Trotta, la qual tracta el terrorisme del RAF a Alemanya. Patrick Eser, qui analitza els casos d'Espanya i l'Argentina en clau comparativa, el nom “anys de plom” és molt significatiu i resulta una metàfora de les bales i els tirotejos que s'utilitzen per aconseguir un objectiu determinat i fa referència a “un contexto histórico transnacional”. L'autor exposa que no hi ha discrepàncies a l'hora d'utilitzar aquest terme, ja que no té repercussions polèmiques, en contraposició a d'altres mots que poden portar implícits indicis de denúncia o de judicis de valor, com ara “terrorisme d'Estat”, “genocidi” o “guerra bruta”¹⁵².

La història del terrorisme ha estat àmpliament estudiada per excel·lents historiadors experts en violència política, com són David Charles Rapoport i Eduardo González Calleja. Charles Rapoport va elaborar l'any 1999 una teoria a la qual s'han acollit nombrosos autors —entre els quals hi trobem els historiadors d'ETA. La teoria en qüestió defensa que des del segle XIX s'han produït quatre onades de terrorisme. En primer lloc, la que va néixer a Rússia a finals del segle XIX, de caire socialista revolucionària i que

---

¹⁵⁰ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. II: 40-41.

¹⁵¹ Eser (2018): 34.

¹⁵² Eser (2018).

s'estén per Occident. En segon lloc, la nascuda després de la Primera Guerra Mundial, la qual era essencialment anticolonialista. La tercera onada s'encetaria durant els anys 70, amb una ideologia com la primera, socialista revolucionària, en ocasions combinada amb el nacionalisme i, en d'altres, contrarevolucionària. Finalment, la quarta onada neix a la dècada dels 80 i es basa, essencialment, en el radicalisme religiós, sobretot de caràcter islamista¹⁵³.

González Calleja adopta la teoria de les onades de Rapoport, però divergeix en la delimitació de les diferents fases, la qual cosa el porta a establir cinc onades, en lloc de quatre. Això es deu a que la segona onada de Rapoport, segons el seu parer, és molt extensa i caldria dividir-la en dues: d'una banda, una etapa emmarcada en el període d'entreguerres, protagonitzada per la violència terrorista de caire socialista o nacionalista, que anirà escalant en intensitat fins a l'establiment de règims totalitaris a Europa —comunistes i feixistes—; d'altra banda, una segona etapa iniciada als anys 40, i que es manté fins als 60, principalment de terrorisme anticolonial impulsat per moviments d'alliberament del Tercer Món. A partir d'aquí, la quarta onada de González Calleja es correspon amb la tercera de Rapoport¹⁵⁴.

Així doncs, aquesta tercera onada —la quarta per González Calleja—, que és la que interessa pel present tema d'estudi, va néixer a finals de la dècada dels 60 i principis dels 70 a indrets molt diversos del món, com ara Euskadi, Irlanda del Nord, Itàlia, Alemanya, els Estats Units, l'Argentina, el Japó o Palestina. La majoria de les organitzacions sorgides en aquests països tenien per objectiu aconseguir una revolució social i nacional i estaven vinculades amb el que coneixem com la *New Left*, la qual va exercir una forta influència sobre ETA. Això no obstant, i encara que de manera minoritària, dins d'aquesta tercera onada de terrorisme també s'hi inclouen grups d'ideologia antagònica a la de la *New Left*, com és el cas dels neofeixistes italians¹⁵⁵. Segons González Calleja, aquesta onada implica deixar enrere la lluita guerrillera, per adoptar dues vies estratègiques noves: per un costat, l'estratègia del terrorisme publicitari transnacional, en el qual hi distingeix el terrorisme nacionalista-separatista (País Basc, Irlanda del Nord, Québec o Palestina) i el terrorisme revolucionari llatinoamericà (hereu de les fracassades guerrilles rurals); per

---

¹⁵³ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap I: 22.

¹⁵⁴ González Calleja (2013): 18-23.

¹⁵⁵ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap. I: 22-23.

l'altre costat, l'estratègia de la guerrilla urbana, sobretot practicada a l'Europa Occidental, l'Amèrica del Nord i el Japó, a partir dels moviments de la *New Left*¹⁵⁶.

Patrick Eser estableix un paral·lelisme entre la importància del Maig del 68 i la metàfora dels anys de plom, presentant-los com dos fenòmens transnacionals que esdevenen clau per a l'anàlisi de la història global. El primer ho és com un símbol dels moviments d'alliberament, mentre que el segon és representatiu dels conflictes armats que apareixen en confrontació amb els respectius sistemes polítics del moment. Eser defensa que aquests països que opten per la via armada, influenciats per la Revolució Cubana i el maig del 68, suposen una amenaçada pels règims polítics dels seus Estats¹⁵⁷.

Malgrat tot, Juan Avilés Farré, historiador i professor de la UNED, remarca que cap d'aquests exemples va aconseguir els seus propòsits i que el terrorisme com a via poques vegades va obtenir els resultats desitjats¹⁵⁸. Gaizka Fernández concorda amb l'opinió del professor Avilés i afegeix que pràcticament totes aquestes organitzacions terroristes es dissoldran durant la dècada dels 80, amb l'excepció d'aquelles ideològicament etnonacionalistes, com ETA i l'IRA, les quals comptaven amb un doble suport polític i social¹⁵⁹. Aquesta afirmació de Gaizka Fernández corroboraria la tesi de González Calleja, qui afirma que el terrorisme de tipus ètnic-nacionalista té més probabilitats de triomfar que els altres terrorismes, ja que compta amb un notable suport popular. El suport popular que obté aquest tipus de terrorisme de caire ètnic-nacionalista ve donat perquè la qüestió nacional incentiva més a la gent, que no pas les qüestions econòmiques i socials, i perquè la violència sempre obté més recolzament quan va dirigit contra un col·lectiu que no és el propi¹⁶⁰.

3.3 El Procés de Burgos i l'atemptat a Carrero Blanco

A més a més de l'assassinat del guàrdia civil José Antonio Pardines l'any 1968, que posa en marxa l'inici de l'espiral de la violència, dins del context d'ETA i franquisme hi ha dos episodis històrics que, degut a la transcendència política i social que projectaran, esdevindran clau en la història de l'organització: el Procés de Burgos (1970) i l'assassinat

---

¹⁵⁶ González Calleja (2013): 621-622.

¹⁵⁷ Eser (2018).

¹⁵⁸ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap I: 21-22.

¹⁵⁹ Fernández Soldevilla (2021): 26-27.

¹⁶⁰ González Calleja (2013): 781-783.

de Carrero Blanco (1973)¹⁶¹. Els dos fets disposen d'una bibliografia molt recent i exhaustiva que permet obtenir una informació històrica molt actualitzada, així com entendre les tendències dels debats actuals. La primera obra és *Consejo de Guerra 1970-2020*, un llibre col·laboratiu coordinat per Luis Castells, José Antonio Pérez i Arturo Cajal i editat el passat 2020 per Mario Onaindia Fundazioa, que neix arran de la commemoració dels 50 anys del Procés de Burgos. La segona obra és *20 de diciembre de 1973. El día en que ETA puso en jaque al régimen franquista* d'Antonio Rivera, un dels set llibres que conformen la col·lecció "La España del siglo XX en siete días", i que ha estat publicada el present 2021.

El primer que posen de relleu aquestes noves publicacions és la manca d'obres que han abordat el tema en qüestió. La historiografia actual, per tant, intenta actuar cobrint algunes de les llacunes existents, tant en el cas del Procés de Burgos, com en l'atemptat de Carrero Blanco, essent analitzats els dos fets des d'una perspectiva "d'esdeveniments memòria". L'eix central de les tesis de la producció acadèmica actual posa de manifest com al llarg dels anys del tardofranquisme ETA va assentant la imatge que projectarà en les dècades posteriors a través de dues característiques: per una banda, la d'ETA com una organització antifranquista; per l'altra, com aquest antifranquisme és nacionalitzat.

Pel que fa al Procés de Burgos, el desembre de 1970 es jutgen al judici sumaríssim 31/69 a 16 militants d'ETA acusats, presumptament, de ser els responsables de bona part de les accions que havia realitzat l'organització des de 1968. Una d'aquestes accions a jutjar era la preparació de l'assassinat de Melitón Manzananas, motiu pel qual sis militants serien condemnats a mort. El Consell de Burgos provoca una onada massiva de solidaritat amb els acusats, tant a nivell nacional, com internacional¹⁶². Esdevé, així, la primera vegada que la premsa internacional posa el focus informatiu a l'abús del règim franquista en quant a manca de llibertats. Aquesta mirada internacional que comença des de mesos abans que es produís el judici va impedir que aquest fos celebrat a porta tancada¹⁶³. La pressió internacional, sumada a l'onada de manifestacions i vagues que va generar el Procés de Burgos, va provocar que el 30 de desembre de 1970 Franco indultés aquells qui havien estat condemnats a mort¹⁶⁴. Tal com exposa Manuel Montero, un judici que havia

---

¹⁶¹ Cal remarcar que hi ha un tercer succés que marca aquesta etapa d'ETA en el franquisme, que és l'assassinat de dos militants de la branca p-m a mans del règim, però que, com s'ha explicat degudament a l'inici, queda al marge de l'anàlisi historiogràfica.

¹⁶² Pérez, Cajal i Castells (2020): 9.

¹⁶³ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 102-103.

¹⁶⁴ Fernández Soldevilla i Briones Aparicio (2020).

de ser definitiu per dissoldre ETA, va acabar esdevenint una condemna al règim franquista per part de l'opinió internacional¹⁶⁵.

Gaizka Fernández i José F. Briones —del Juzgado Togado Militar Territorial número 43, situat a Burgos—, defensen en el seu article “El franquismo ante el proceso de Burgos”, publicat el passat 2020, que els jutges que van formar part d'aquest tribunal sumaríssim es van limitar a aplicar les condemes de mort amb la professionalitat i el rigor que marcava la llei vigent i que, per tant, és només tenint en compte això que podem entendre les decisions que va prendre el tribunal del moment¹⁶⁶. Fernando Molina¹⁶⁷ discrepa en l'afirmació d'aquests autors i defensa que la condemna només es pot entendre tenint en compte que aquests jutges portaven anys avalant violacions de drets humans amb l'objectiu final de salvaguardar la dictadura.

Molina defensa que és en el judici de Burgos on es troben les arrels de la interpretació de la violència com un fenomen entre una víctima, que seria el poble basc, i un culpable, que seria l'Estat espanyol. Cataloga el judici com un “esdeveniment memòria” que plasma la imatge d'ETA com un símbol antifranquista, equiparable als partisans de la Segona Guerra Mundial, fet que permet que ETA es posicioni com una organització capdavantera de la lluita contra el règim. Aquesta imatge queda fixada amb l'atemptat a Carrero Blanco i l'afusellament de dos militants de la branca político-militar¹⁶⁸.

Antonio Rivera sosté que el recolzament als acusats en el judici de Burgos va suposar per al conjunt d'Espanya un reforçament de l'antifranquisme, ja que es va presentar com un moviment unitari en un context de descontentament social¹⁶⁹. Pel que fa al País Basc, tant Rivera, com Molina sostenen la idea de Javier Corcuera, qui estableix que el Procés de Burgos és l'inici de la nacionalització de l'antifranquisme¹⁷⁰. Les organitzacions obreres antifranquistes (PCE, CCOO, etc.) van donar suport als acusats del Procés de Burgos, ajudant a que aquests fossin vistos com “patriotes”. D'aquesta manera, es va vincular la lluita dels acusats, és a dir, l'autodeterminació del País Basc, amb l'antifranquisme obrer:

---

¹⁶⁵ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 139.

¹⁶⁶ Fernández Soldevilla i Briones Aparicio (2020).

¹⁶⁷ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 115.

¹⁶⁸ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 115.

¹⁶⁹ Rivera (2021): 46.

¹⁷⁰ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 123 i Rivera (2021): 46.

En esa dinámica, la lucha emprendida desde organizaciones obreras (que en lo fundamental habían sido las únicas actuantes hasta entonces) se convierte en lucha de los obreros vascos, o sea, en lucha de los vascos, o sea, en lucha vasca contra el franquismo, o sea, en lucha que demuestra la vitalidad de los vascos contra la opresión nacional, o sea, de una opresión tan grave que ha dado lugar al nacimiento de ETA¹⁷¹.

En la mateixa línia, Molina defensa que aquest procés de nacionalització es pot ampliar a l'anomenat “franquisme sociològic”, ja que apropa el nacionalisme basc a persones que fins al moment no s'havien posicionat en l'antifranquisme: “El movimiento antifranquista de izquierdas se convirtió en un agente nacionalizador involuntario al conferir a un nacionalismo vasco hasta entonces desaparecido la vanguardia simbólica de la lucha contra la dictadura”¹⁷².

Per altra banda, l'assassinat de Luis Carrero Blanco, atemptat que es coneix amb el nom d'*Operación Ogro*, marcarà un punt de no retorn en els anys finals de la dictadura. El mateix títol del llibre d'Antonio Rivera *20 de diciembre de 1973. El día en que ETA puso en jaque al régimen franquista* és molt suggerent i deixa clar que l'atemptat provoca un abans i un després en l'etapa històrica que aquí ens proposem analitzar, ja que capgira el futur de la dictadura i presenta ETA com una forta oposició al règim. Això no obstant, Rivera alerta que “la acción no contribuyó por sí misma a la llegada de la democracia a España”. L'autor defensa que sí que és cert que la banda fa possible que no hi hagi una continuïtat del règim franquista, però que això no determina el sistema polític alternatiu a la dictadura. Tal com exposa l'historiador, el sistema que s'implantarà acabarà sent el de reforma, que és “precisamente el que menos deseaba la organización”. Rivera defensa que al que contribueix realment aquest atemptat és a la construcció identitària i de *modus operandi* de l'organització: el militarisme i la violència¹⁷³.

Una altra obra que analitza la Operación Ogro és *El atentado contra Carrero Blanco como lugar de (no-)memoria. Narraciones históricas y representaciones culturales* (2016), coordinada per Patrick Eser i Stefan Peters. Els autors afirmen que en aquest cas, la víctima, Carrero Blanco, era una figura clau del règim i, per tant, un victimari. Aquest debat que s'obre al voltant de l'ambigüitat entre “víctima” i “victimari” ja s'havia iniciat cinc anys abans amb el torturador Melitón Manzanás¹⁷⁴.

---

¹⁷¹ Rivera (2021): 46-47.

¹⁷² Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 123.

¹⁷³ Rivera (2021): 169.

¹⁷⁴ Eser i Peter (2016): 11-12.

L'atemptat a Carrero Blanco va ser tractat des del cinema amb la pel·lícula *Operación Ogro*, dirigida pel director italià Gillo Pontecorvo l'any 1979 i estrenada el 1980, per tant, molt pocs anys després que es produís l'atemptat —ben al contrari de la ja comentada *Línia invisible* (2020)—. La carrera de Pontecorvo mostra un interès cap a aquests moviments d'alliberament nacional, ja que és també director de la pel·lícula *La Bataille d'Alger* (1966). La pel·lícula *Operación Ogro* exposa tot el procés d'acabar amb la vida del successor de Franco: des d'una primera idea de segrestar-lo a canvi de l'alliberament de presos d'ETA, fins a decidir fer explotar el cotxe en el que viatjava, degut a que Franco l'havia nomenat President del Govern i, per tant, era logísticament impossible segrestar-lo¹⁷⁵.

L'atemptat ha estat objecte, com hem dit, d'estudis molt recents, publicats aquest mateix any, la qual cosa permet disposar de més informació —i més actualitzada— dels fets. Tot i això, Rivera posa de relleu que l'assassinat a Carrero Blanco presenta, encara avui dia, moltes llacunes i molts misteris per concloure. En una línia similar, Eser i Peters posen de manifest a la seva obra com a tesi principal el lloc de no-memòria que ocupa l'atemptat a l'actualitat, especialment en comparació amb l'abundant historiografia que presenten la Guerra Civil, el franquisme i la Transició com a “deure de la memòria”. Els autors defensen que hi hauria una relació entre la manca de memòria, l'existència de posicions tan diverses i la manca de debats historiogràfics¹⁷⁶. Això no obstant, aquesta (no-)memòria no ha existit sempre, ja que durant els anys immediatament posteriors a l'atemptat, aquest va ser posat de manifest en clau de cultura memorística per gran parts dels grups antifranquistes¹⁷⁷.

Pel que fa a les qüestions no resoltes, giren sobretot al voltant de la preparació logística que suposava un atemptat d'aquesta magnitud, el qual va acabar essent exitós. La sospita que l'organització no hauria pogut dur a terme un atemptat d'aquestes dimensions va fer néixer la hipòtesi que ETA hauria comptat amb algun suport extern. Aquesta tesi ha estat difosa de manera extensa, fins arribar a l'actualitat, tal com recull l'obra *En manos del Tío Sam. ETA y Estados Unidos*, publicada per David Mota Zurdo el present 2021, arran de la col·laboració entre el Centro Memorial de la Víctimas del

---

¹⁷⁵ Pontecorvo (1980).

¹⁷⁶ Eser i Peters (2016): 17.

¹⁷⁷ Eser i Peters (2016): 28-29.

Terrorismo i la UPV/EHU. El fet que Kissinger, el secretari d'Estat dels Estats Units, marxés de Madrid un dia després de l'atemptat, afegit a que el cotxe explotés a l'alçada del carrer Claudio Coello de Madrid, situat molt a prop de l'ambaixada estatunidenca, va propiciar que les teories apuntessin a la col·laboració de la CIA¹⁷⁸.

Mota Zurdo se serveix de la consulta dels arxius estatunidencs per negar cap implicació de la CIA en l'atemptat, ja fos de manera directa o indirecta. L'autor defensa que, tenint en compte que no existeix cap font fiable que ho confirmi, ni la mala investigació policial, ni l'existència de punts foscos en la realització de l'atemptat són motius de pes per sentenciar una col·laboració dels Estats Units. Mota Zurdo, a més, sosté que hi ha dos motius principals pels quals es pot descartar aquesta teoria: en primer lloc, perquè segons alguns telegrames de l'ambaixada dels Estats Units, ETA podria haver pogut tenir planejat assassinar Kissinger durant la seva estada a Madrid; en segon lloc, perquè la CIA va notificar al president Nixon que els autors de l'atemptat de Carrero Blanco eren integrants d'ETA, la qual cosa permet intuir que era la primera notícia que el president tenia de l'existència de l'organització¹⁷⁹.

Així doncs, les darreres obres acadèmiques posen especial èmfasi en desmentir la imatge d'ETA com una organització antifranquista, idea difosa i prolongada en les dècades posteriors a la dictadura i que, en alguns sectors no acadèmics, arriba fins a l'actualitat. En aquesta direcció, Manuel Montero afirma que, si analitzem l'organització des d'una perspectiva global, ens adonem que els assassinats en època franquista només van ocupar un total de set anys. Aquest ús de la violència té un pes molt menor si el comparem en els més de 40 anys que la va practicar, en què la major càrrega del total de morts es produeix durant la Transició i, especialment, en època democràtica¹⁸⁰. L'autor defensa que no hi va haver una ruptura, ni una transformació entre l'ETA franquista i l'ETA democràtica que plasmava la idea d'una "ETA bona" que combat el règim feixista perseguint un suposat règim democràtic i una "ETA dolenta", que lluita contra la democràcia¹⁸¹.

Amb tot, però, la historiografia recent, així com també la dels primers anys, presenta el franquisme com un factor essencial en la història d'ETA, ja que aquests escassos set anys esdevindran decisius per diversos motius. En primer lloc, perquè la resposta del

---

¹⁷⁸ Mota Zurdo (2021): 53.

¹⁷⁹ Mota Zurdo (2021): 54-55.

¹⁸⁰ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 127.

¹⁸¹ Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 133.

règim en provoca l'assentament, però també perquè es creen els comportaments que es perllongaran en els anys democràtics, com el fanatisme radical. En aquesta línia, Joseba Arregi defensa que la mort d'Etxebarrieta, el Procés de Burgos i l'assassinat a Carrero Blanco —a més de la resta d'accions que es produeixen fins a la Mort de Franco— constitueixen, en una visió global, l'arrelament del mite d'ETA, així com la legitimació d'aquesta i de la seva activitat terrorista en bona part de la societat basca i en certs sectors de l'esquerra espanyola¹⁸².

3.4 Les motivacions de l'ús de la violència

L'origen de la violència i les motivacions que incentiven els militants a fer-ne ús és un tema abordat des de disciplines molt variades, com ara la psicologia, l'antropologia, la sociologia o la politologia. Pel que fa a la disciplina històrica, encara no podem parlar de “tendències” o “escoles” establertes, probablement degut a que es tracta d'un procés històric molt recent del qual n'estan començant a néixer teories i debats. Malgrat això, sí que és cert que, com és natural, les opinions són diverses i algunes d'elles mereixen ser especialment comentades. Aquestes apreciacions, però, partirien totes d'una mateixa base que desmenteix algunes tesis difoses en l'opinió pública, que sostenen que no es pot fer una anàlisi racional de les motivacions que mouen els terroristes. Tal com diu Eduardo González Calleja¹⁸³, és necessari emmarcar qualsevol terrorisme dins del context cultural, polític i històric que li pertoca. Per tant, el que fan alguns autors és anar una mica més enllà i buscar i analitzar els orígens de la violència al País Basc. Com veurem, però, les teories dels historiadors plantegen moltes discrepàncies.

A l'article “El simple arte de matar, orígenes de la violencia política en el País Vasco” (2014), Gaizka Fernández exposa que se sol defensar que les causes del terrorisme són múltiples i de caràcter nacional i internacional, que van des dels antecedents històrics a l'estat emocional dels militants, passant per la repressió, la ideologia o les necessitats estratègiques que tenia l'organització en cada moment. Això no obstant, segons Fernández Soldevilla, tots aquests elements són purament complementaris, ja que la responsabilitat cauria de manera directa en el “lliure albir” dels militants. L'autor exposa que durant les dècades dels anys 70 i 80 des de l'àmbit acadèmic es va presentar la

---

¹⁸² Pérez, Cajal i Castells (2020), Part 2: 133 i 145.

¹⁸³ González Calleja (2013): 8.

repressió franquista com un element decisiu per al naixement del terrorisme, ja que la repressió del règim hauria estat especialment dura al País Basc, la qual cosa suposava responsabilitzar al franquisme dels atemptats d'ETA. L'autor nega rotundament aquesta teoria sostenint que actualment disposem de dades sobre la repressió de postguerra al País Basc, que permeten observar que el règim no hi va actuar de manera tan dura, així com sí que ho va ser amb Extremadura o Andalusia, llocs on no hi van sorgir organitzacions terroristes de la magnitud d'ETA¹⁸⁴.

L'historiador Emilio Majuelo planteja una argumentació discordant amb la del lliure albir de Gaizka Fernández. Majuelo defensa que és evident que cap organització de tipus polític és una secta que obligui els seus militants a formar-ne part, sinó que aquests decideixen adherir-s'hi voluntàriament. Això no obstant, opina que reduir l'explicació dels orígens de la violència i les seves motivacions a la voluntat personal és insuficient i, a més, no aporta res de nou: “Nadie entra en una organización armada para satisfacer, como se sugiere, un deseo violento, sino que calibra con su razón las actitudes y consecuencias de esa decisión racional en pos de unos objetivos determinados”. Segons Majuelo, el que cal és que els historiadors ofereixin una contextualització que vagi més enllà d'aquesta “argumentació decisiva”, basada en raons de tipus polític:

¿Quién puede decidir fuera de un contexto determinado, iniciar una actividad radical, arriesgada, éticamente problemática, de terribles e imaginables consecuencias, si no es por el convencimiento político, ideológico y cultural del deterioro de una situación en la que se ubica esa experiencia personal, que, por las circunstancias que habría que detallar, ha sido decidida antes de la incorporación a una organización armada?¹⁸⁵

En una direcció similar a la d'Emilio Majuelo, apostant per una contextualització i una argumentació de base política, trobem altres autors, com Iñigo Bullain o Imanol Lizarralde. Aquests autors defensen que els orígens de la violència al País Basc a partir de la segona meitat del segle XX no són causats per un “nacionalisme radical”, sinó que es tractaria d'una causa “revolucionària”, basada fonamentalment en la influència de l'estratègia de la violència del revolucionarisme maoista, i que troba els seus orígens en el MLNV, el qual és un moviment revolucionari que assimila política i revolució. Els autors afirmen que si bé és cert que el MLNV no es posa en pràctica fins a mitjans dels anys 70 al voltant de la KAS, el terme ja havia aparegut per primera vegada a la II

---

¹⁸⁴ Fernández Soldevilla (2014).

¹⁸⁵ Majuelo (2020b): 313.

Assemblea l'any 1962 i els fonaments teòrics d'aquesta s'assenten a la V Assemblea d'ETA, amb l'autodefinició de l'organització com a MLNV¹⁸⁶. És per això que, en aquesta línia, Bullain defensa que la manca de coneixement del MLNV comporta que l'anàlisi de la violència i del conflicte polític sigui erroni¹⁸⁷: “Ignorar la dimensió revolucionaria de su ideología (anticapitalismo, parlamentarismo), de su estrategia (político-militar) y organización (movimiento de liberación) es, sencillamente, y en mi opinión, equivocar la diana y errar el tiro”¹⁸⁸.

3.5 La memòria històrica de les víctimes

Fent un breu balanç quantitatiu, i abans d'entrar en els debats de tipus teòric, les víctimes mortals provocades per ETA en època franquista (1968-1975) sumen un total de 45 morts, les quals representen només un 5% del total de les causades en tota la història de l'organització. Aquestes 45 víctimes mortals es divideixen de manera equitativa entre persones civils i membres de les Forces i Cossos de Seguretat, que pertanyen a les següents categories: 21 eren civils, 14 guàrdies civils, 7 policies nacionals, 1 policia municipal i 2 tenien càrrecs polítics, entre els quals s'hi inclou Carrero Blanco. L'edat mitjana de les víctimes era de 38 anys i només cinc del total eren dones¹⁸⁹.

Tal com hem anat sostenint de manera reiterada al llarg de les pàgines del present treball, els debats historiogràfics fan un gir a partir de la primera dècada del segle XXI, passant d'interessar-se per la vessant purament més ideològica de l'organització, a posar el focus en la violència. Dins d'aquesta, hi ha un tema que va agafant un pes especial, que és el de les víctimes i que, com veurem més endavant, va estretament lligat al debat actual sobre el tractament de la memòria històrica. El nou enfocament historiogràfic ha col·locat les víctimes en la categoria d'agent. Aquest subjecte col·lectiu esdevindria un punt molt important per a l'anàlisi històrica, però a la vegada plantejaria una sèrie de problemàtiques que, al seu torn, originarien debats dins i fora de l'Acadèmia.

---

¹⁸⁶ Lizarralde (2012): 5-9.

¹⁸⁷ Bullain (2011): 19.

¹⁸⁸ Bullain (2011): 47.

¹⁸⁹ Fernández Soldevilla i Domínguez (2018), Cap IX: 282.

Un exemple¹⁹⁰ n'és el debat publicat a la *Revista Segle XX* el passat 2020 entre els historiadors Antonio Rivera, de la Universitat del País Basc, i Emilio Majuelo, de la Universitat Pública de Navarra. En aquest debat els autors dialoguen i fan una revisió historiogràfica del passat basc més recent protagonitzat per ETA. En termes generals, els autors divergeixen en la valoració quantitativa dels estudis d'ETA des d'una perspectiva global: mentre que Rivera opina que recentment la historiografia ha gaudit d'avenços molt notables, Majuelo, en canvi, defensa que encara queden moltes llacunes per omplir¹⁹¹.

Un dels temes tractats dels que reflexionen Antonio Rivera i Emilio Majuelo en aquest debat és el nou enfocament de les víctimes en la incorporació de l'anàlisi històrica. En paraules de Rivera:

De momento, la más abrumadora novedad historiográfica y de otros géneros tiene que ver con la emergencia de las víctimas como protagonistas del último medio siglo. Es claro que el final del terrorismo propició la oportunidad [...] no podía hacerse mientras siguiera ocurriendo; como nos enseñaban en la facultad, el objeto estaba aún vivo, ejercía demasiado impacto sobre el análisis del observador y no había la suficiente distancia para una mirada fría e imparcial del mismo. Se trataba de algo difícilmente historizable, aunque sí abordable por otras disciplinas, como de hecho pasó (el periodismo, la sociología, la politología...) ¹⁹².

Sí bé és cert que alguns autors ja s'havien endinsat en l'estudi de la violència política alguns anys previs al cessament definitiu, tal com apunta Rivera en el paràgraf anterior, la dissolució de l'organització en propicia l'anàlisi des d'una vessant històrica, augmentant-ne de manera exponencial la producció acadèmica. En aquest gir historiogràfic hi tindria un pes molt important la publicació de l'*Informe Foronda: los efectos del terrorismo en la sociedad vasca*, encarregada pel Govern Basc i escrita per l'historiador Raúl López Romo amb el recolzament de l'*Instituto Valentín de Foronda* de la Universitat del País Basc, del qual l'autor forma part. Es tracta d'un estudi històric panoràmic que tracta l'impacte del terrorisme d'ETA en les tres etapes polítiques — dictadura, Transició i democràcia— des d'una perspectiva d'anàlisi que té en compte aspectes diversos com ara els costos econòmics del terrorisme d'ETA, el nombre d'atemptats per any, així com també el recolzament o rebuig social o la seva influència

---

¹⁹⁰ Cal destacar que hi ha altres obres que han tractat el tema de la memòria de les víctimes d'ETA. La tria d'aquest debat es deu principalment al format "diàleg" que presenta, el qual permet analitzar dues opinions que coincideixen en algunes qüestions, però, alhora, que presenten punts discordants. A més a més, fou publicat a finals del 2020 i, per tant, permet optar per una visió d'allò més actualitzada.

¹⁹¹ Majuelo (2020a).

¹⁹² Rivera (2020a).

en les grans decisions polítiques o econòmiques. Amb tot, l'obra presenta un fons fotogràfic de caràcter notable, on hi podem trobar imatges molt interessants de l'enterrament de Melitón Manzanos, de les mobilitzacions antifrancquistes durant el Consell de Burgos o de manifestacions en favor de la dictadura i de repulsa a l'assassinat de Carrero Blanco, on hi apareixen centenars de persones cantant el "Cara al Sol" amb el braç aixecat i alçant banderes espanyoles¹⁹³.

En el tema que aquí ens interessa, la innovació de l'estudi rau en l'anàlisi que fa de les víctimes, i podríem dir que aquesta publicació marca un abans i un després en la importància que es donarà a aquest tema a l'hora d'analitzar el terrorisme a Espanya i, en conseqüència, en la memòria que es deixa per a futures generacions. Antonio Rivera afirma que l'èxit de l'obra anticipava el canvi que es produiria en els posteriors estudis d'ETA. Això es devia a que, si bé és cert que trobem obres publicades anteriorment a l'*Informe Foronda*, que ja tenen en compte les víctimes, aquestes havien ocupat un paper inexistent en els estudis sobre ETA, mentre que ara es convertirien en l'eix central d'aquests¹⁹⁴.

La col·locació de les víctimes en posició d'agent és, en bona mesura, conseqüència del que ja apuntàvem anteriorment sobre la preocupació per la memòria pública en les institucions basques i espanyoles. En aquestes polítiques públiques de memòria hi trobaríem dues¹⁹⁵ institucions amb metodologies diferents: en primer lloc, l'*Instituto de la Memoria "Gogora"*, que pertany al Govern Basc i integra les víctimes de la Guerra Civil, del franquisme, de l'antifranquisme, dels abusos policials i de les organitzacions d'extrema dreta, del terrorisme de l'Estat i del terrorisme d'ETA com la lluita de la comunitat basca per assentar la democràcia. En segon lloc, hi hauria el *Centro Memorial de Víctimas del Terrorismo*, que depèn de l'Estat i que es dedica únicament a les víctimes de qualsevol terrorisme, plantejant com a política central l'oposició de caire estratègic i moral entre el terrorisme i la democràcia. Com diu Rivera, és evident que la primera té moltes opcions per congeniar amb l'opinió pública, mentre que la segona concorda amb una certa "estatalitat", així com també amb els sectors més intransigents¹⁹⁶. Emilio

---

¹⁹³ López Romo (2015).

¹⁹⁴ Rivera (2020a).

¹⁹⁵ Hi hauria una tercera institució impulsada des de l'entorn de *l'esquerra abertzale* i anomenada *Euskal Memoria Fundazioa*, que es marca com a objectiu la recuperació de la memòria col·lectiva, a través de la construcció d'un Centre de Documentació, així com també de la publicació de llibres i revistes, que fomenten la divulgació. Per a més informació, podeu consultar la seva pàgina web: <https://www.euskalmemoria.eus/es>

¹⁹⁶ Rivera (2020a)

Majuelo es mostra crític amb la vinculació d'alguns historiadors amb les polítiques de memòria de certes institucions i associacions de víctimes —malgrat que no especifica quines—, ja que sentència que la introducció d'aquesta vessant moral es fonamenta en criteris ètics que, tanmateix, no encaixen amb l'ofici de l'historiador¹⁹⁷.

Tant per a Rivera, com per a Majuelo, la incorporació de les víctimes en l'anàlisi històrica obre un món d'oportunitats i, alhora, planteja una sèrie de complexitats. Pel que fa les forteses que suposa, els historiadors coincideixen en què la inclusió de les víctimes suposa un pas endavant per a la historiografia basca més recent, que Rivera cataloga com un “avance extraordinario”¹⁹⁸ i Majuelo defineix com un “logro innegable para la historia del período en el que ETA estuvo militarmente activa”¹⁹⁹. Aquesta oportunitat va lligada al fet que els testimonis protagonistes són encara vius. Cal tenir en compte que les fonts documentals són limitades, ja que, tal com expliquen Gaizka Fernández, Raul López, Miren Barandiaran i Pau Casanellas a l'article conjunt “La documentación de (y sobre) ETA” (2011), les fonts no es troben en únic arxiu, sinó que estan disperses i sovint pertanyen a centres privats amb pocs recursos, la qual cosa comporta que sovint les fonts no disposin de les millors condicions. A més, és habitual que aquestes fonts estiguin en una primera fase de catalogació i, per tant, que no sigui possible consultar-les²⁰⁰. Partint, doncs, de la base que les fonts documentals són limitades, el complement de les fonts orals brindaria una magnífica oportunitat per als historiadors.

Això no obstant, cal ser conscients que aquesta història “amb les víctimes” presenta una sèrie de complexitats que tenen a veure amb l'objectivitat i el rigor que requereix el treball històric. En la línia del que apunta Rivera, això tindria a veure amb si, evitant mirar a través de la visió dels victimaris, ho féssim ara a través del de les víctimes, entenent-lo com un relat immaculat. L'historiador alerta que cal anar amb compte, ja que no totes les víctimes estaven a favor de la democràcia i l'exemple més clar és el de Carrero Blanco. Segons Rivera, el risc d'acabar fent una producció acadèmica similar a la literatura militant escrita per l'*esquerra abertzale* seria molt alta, per la qual cosa sentència que “sería un error imperdonable”²⁰¹.

---

¹⁹⁷ Majuelo (2020b).

¹⁹⁸ Rivera (2020a): 305.

¹⁹⁹ Majuelo (2020a): 296.

²⁰⁰ Fernández Soldevilla; López Romo, Barandiaran, i Casanellas (2011).

²⁰¹ Rivera (2020a): 303.

Per tant, és necessari que els testimonis de les víctimes també siguin sotmesos a crítica i resultin analitzats des d'una posició imparcial —amb el benentès que els historiadors disposem de la diferenciació entre el bé i el mal. I això és especialment rellevant en els casos en què les víctimes han estat, al seu torn, victimaris, en què altra vegada Carrero Blanco en resulta l'exemple més evident. Tal com diu Rivera “las víctimas han de ser todas iguales en su consideración, pero todas distintas e individualizadas en su consideración historiográfica y también política”. Per a l'autor, les noves promocions d'historiadors ajudarien a entendre i analitzar aquests processos històrics sense caure en prejudicis, ni doctrinarismes²⁰².

En una línia similar, Emilio Majuelo defensa que l'existència d'ETA s'emmarca dins d'un llarg procés temporal, la qual cosa implica que cada època històrica plantegi particularitats socials i polítiques que, en cas que no es tinguin en compte i s'analitzin de manera homogènia, comportaran un reduccionisme i una simplificació de l'anàlisi històrica²⁰³. Majuelo sentència, així, de manera més contundent que Rivera, que l'equiparació de totes les víctimes causades per ETA, incloent en aquestes els agents i les autoritats franquistes, com Melitón Manzanás i Carrero Blanco, és “un mazazo al antifascismo y a la resistencia antifranquista, a su memoria y a su historia”²⁰⁴. Rivera respon a aquest posicionament, criticant que la intenció de Majuelo és cercar justificacions morals a certs atemptats:

Su objeto [de Emilio] es atribuir una razón ¡ética! distinta a matar en dictadura o hacerlo en democracia. El debate que propone remite al clásico del tiranicidio: cuándo es legítimo atentar contra un poder ilegítimo²⁰⁵.

Aquesta nova manera d'estudiar el passat recent del País Basc posant el focus en les víctimes s'emmarca en una tendència historiogràfica global. L'obra *El peso de la identidad. Mitos y ritos de la historia vasca* (2015), coordinada per Fernando Molina i José Antonio Pérez, presenta un darrer capítol dedicat a aquesta novetat historiogràfica, escrit per Luis Castells i Antonio Rivera i titulat “Las víctimas. Del victimismo construido a las víctimas reales”. En aquest capítol, Castells i Rivera exposen que des de la dècada dels 80 la historiografia ha patit canvis significatius: mentre que anteriorment s'havia parat atenció als herois i als grans personatges històrics, a partir d'aquest moment sorgiran

---

²⁰² Rivera (2020a): 309.

²⁰³ Majuelo (2020b).

²⁰⁴ Majuelo (2020a): 295.

²⁰⁵ Rivera (2020b): 319.

les víctimes com un nou col·lectiu que es converteix en el subjecte a partir del qual analitzar el passat²⁰⁶.

En el marc internacional trobem autors de referència, com els italians Enzo Traverso o Valentina Pisanty, que s'han interessat per aquesta qüestió de les víctimes lligada a la memòria històrica i en la manera com l'historiador ha d'abordar el passat a través d'aquests testimonis. A l'obra de Traverso, *Els usos del passat. Història, memòria i política* (2006) l'autor posa èmfasi en el que anomena “emergència de la memòria”, que neix a partir de la dècada dels 80, tant en el debat públic, com en la historiografia. Aquesta idea fa referència al fenomen de substitució de la història per la memòria, promogut majoritàriament des dels poders públics i els mitjans de comunicació. Traverso és crític amb aquesta qüestió i defensa que història i memòria són conceptes diferents, ambdós importants, que no poden substituir-se un per l'altre. Així, l'autor considera que deixar enrere mètodes historiogràfics clàssics com ara la consulta d'arxius i, en canvi, donar protagonisme i veu a les víctimes empobreix l'anàlisi històrica²⁰⁷.

Pisanty presenta una obra molt recent, publicada el 2020, i titulada *I guardiani della memoria e il ritorno delle destre xenofobe*. Si bé l'obra està basada en la memòria de l'holocaust i l'auge de l'extrema dreta, proposa conceptes que són aplicables al nostre tema d'estudi. Un d'aquests conceptes és el dels “guardians de la memòria”, que fa referència al conjunt d'institucions i associacions que, amb la intenció de salvaguardar la memòria d'uns fets concrets, acaben codificant el debat públic, decidint quins temes és acceptable debatre, a quins col·lectius s'ha de donar veu o quines víctimes s'han de tenir en compte. Amb aquesta codificació, s'acaba produint una monopolització que limita el debat públic, suposant un veritable problema per a la memòria històrica. En el cas basc, és possible identificar associacions que aspiren a codificar el debat públic i acadèmic sobre la memòria d'ETA, encarnant, així, el rol de “guardians de la memòria”²⁰⁸.

---

²⁰⁶ Molina i Pérez (2015): 265-266.

²⁰⁷ Per a més informació, podeu consultar Traverso (2006).

²⁰⁸ Per a més informació, podeu consultar Pisanty (2021).

Conclusions

Els estudis acadèmics sobre ETA dels quals disposem actualment es mouen essencialment en dues direccions temàtiques: d'una banda, la formació política i la construcció del nacionalisme; de l'altra, l'ús de la violència i les seves derivades. Aquesta divisió es fa evident en l'evolució de la historiografia, que a poc a poc ha anat abandonant l'interès en la nació per posar el focus en la violència. L'enfocament d'estudi també divergeix, ja que mentre que la primera bibliografia adopta una mirada de tipus més aviat descriptiu —amb algunes excepcions com les obres de Gurutz Jáuregui i José Maria Garmendia, entre d'altres—, la historiografia recent ha adoptat una mirada analítica, que probablement es deu a dos motius: en primer lloc, a que actualment tenim més informació sobre l'organització; i, en segon lloc, a l'abandonament de les armes per part d'ETA.

La primera bibliografia acadèmica que es va encarregar d'estudiar la ideologia de l'organització va fixar-se tant en l'origen —el naixement d'Ekin i la influència sabiniana—, com en l'evolució d'aquesta. Aquest gir ideològic aniria des d'un nacionalisme conservador, arrelat a les teories de Sabino Arana, fins a una ideologia de caire progressista, en què l'alliberament social passarà a ser un element inherent de l'alliberament nacional, adoptat de la influència del Tercer Món. L'evolució estratègica-ideològica s'hauria produït arran de la confluència de varis factors, com ara la passivitat del PNB, que presentava una estratègia antagònica a la d'ETA, la influència d'intel·lectuals com Krutwig, el context internacional i les vagues que es produeixen a Euskadi, amb la conseqüent repressió franquista. Tal com exposava José María Garmendia al seu llibre *Historia de ETA*, la banda pateix tantes contradiccions al llarg del seu procés de formació, que viu un “ràpid i profund procés evolutiu”²⁰⁹. Com hem pogut veure, des dels seus inicis, ETA no es nodreix d'un sol referent, sinó que és el resultat de diverses influències ideològiques sovint molt contradictòries entre elles i que es van juxtaposant fins a construir un autèntic còctel ideològic.

La producció acadèmica i cultural ha augmentat accentuadament al llarg de les darreres dècades. Els estudis més recents, basats en una revisió de les fonts i en la consulta de nous arxius —inclosos els internacionals—, ha permès refutar algunes qüestions que havien estat difoses a l'opinió pública, però també en l'esfera política i en àmbits acadèmics. La primera teoria era la que apuntava a ETA com a autora de l'assassinat de

---

²⁰⁹ Garmendia (1995): 96.

Begoña Urroz. La producció acadèmica recent que s'ha encarregat de desmentir-la, ha comportat, de retruc, un creixement de la bibliografia —i de la filmografia— de l'assassinat del guàrdia civil José Antonio Pardines, ja que aquest sí que esdevindria el primer assassinat a mans de l'organització. Si bé trobem punts obscurs en un dels màxims atemptats de la història d'ETA, com és el de Carrero Blanco, aquest mateix any s'ha produït un altre avenç historiogràfic notable: la demostració de la no-col·laboració dels EUA en l'organització de l'atemptat. Tant l'atemptat de Begoña Urroz, com la col·laboració de les forces americanes en l'atemptat del 1973 havien estat, probablement, les teories més difoses al llarg dels darrers anys.

Les tendències historiogràfiques actuals qüestionen i debaten el mite de l'ETA antifranquista: la majoria d'acadèmics defensen que si bé ETA lluitava contra la dictadura, es tractava d'una organització essencialment antiespanyolista. D'aquesta lluita antifranquista se'n deriven altres qüestions, de les quals els historiadors posen de relleu com ETA aconsegueix unir la lluita antifranquista i la lluita nacionalista basca en una mateixa causa comuna. Aquesta serà adquirida per altres col·lectius, com el moviment obrer, però també altres grups de la societat, que s'arribaran a mobilitzar en favor d'ETA. Aquesta imatge d'organització antifranquista s'anirà construint paulatinament fins arribar a la seva màxima esplendor en el Procés de Burgos. Amb tot, i tornant una mica a l'inici del treball, podem veure que la qüestió de les víctimes i la construcció de la memòria és un dels debats més candents en la major part dels espais de l'actualitat. La historiografia no n'és una excepció i els autors debaten sobre la tipologia de les víctimes i com aquestes han de ser analitzades i estudiades pels historiadors.

Els acadèmics posen de relleu que l'ETA d'època franquista és un tema que planteja, encara avui en dia, moltes llacunes, cosa que es deu, en bona mesura, a la manca de fonts, així com a la dificultat per accedir-hi. La producció acadèmica elaborada fins al moment presenta una altra problemàtica i és que, si bé la historiografia d'ETA compta amb obres d'excel·lents historiadors i experts en la matèria, la majoria d'aquests escriuen des del País Basc o Navarra. Això comporta que, malgrat que aportin estudis molt interessants, la bibliografia acadèmica sempre acaba sorgint dels mateixos grups de recerca, de les mateixes universitats i resulta ser finançada per les mateixes entitats o institucions.

El creixement exponencial de la producció acadèmica que s'està produint des de la dissolució de l'organització, ens permet intuir que cada vegada disposarem de més estudis

que permetran resoldre qüestions i buits historiogràfics. Tanmateix, a tall de reflexió final, caldria abordar el tema d'estudi des d'altres indrets, tant des del marc estatal, com internacional, seguint una mica amb l'objectiu que tenia l'obra *ETA's Terrorist Campaign* (2018) amb la publicació a l'editorial Routledge. De la mateixa manera, i en la línia del que defensava l'historiador Antonio Rivera, és necessari que les noves generacions d'historiadors s'interessin per a l'estudi d'aquest fenomen. L'obertura territorial i generacional d'un tema tan polititzat i que planteja tantes complexitats com el fenomen d'ETA permetrà, de ben segur, obrir noves perspectives i encetar nous debats necessaris per a l'enriquiment de la historiografia i per a la construcció de la memòria històrica de la societat en general.

Bibliografía

Aizpeolea, L. R. (2021, juny 1). El memorial de Vitoria combina el testimonio de las víctimas del terrorismo con la explicación histórica. *El País*. 14 de juliol del 2021. Disponible a: <https://elpais.com/espana/2021-06-01/el-memorial-de-vitoria-combina-el-testimonio-de-las-victimas-con-la-explicacion-historica.html>

Bullain, I. (2011) *Revolucionarismo patriótico. El Movimiento de Liberación Nacional Vasco (MLNV). Origen, ideología, estrategia y organización*. Madrid: Tecnos.

Bruni, L. (1987). *ETA, historia política de una lucha armada (I)*. Txalaparta.

Casanellas, P. (2013). “Hasta el fin”. Cultura revolucionaria y práctica armada en la crisis del franquismo. *Ayer*, 21-46. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4527059>

——— (2014). *Morir Matando: El franquismo ante la práctica armada, 1968-1977*. Madrid: Catarata.

Casquete, J. (2009). *En el nombre de Euskal Herria. La religión política del nacionalismo vasco radical*. Madrid: Tecnos.

Castells, L., Rivera, A. Las víctimas. Del victimismo construido a las víctimas reales, dins Molina, F., Pérez, J. A. (eds.) (2015). *El peso de la identidad. Mitos y ritos de la historia vasca*, Madrid: Marcial Pons.

Elorza, A. (coord.). (2000). *La historia de ETA*. Madrid: Temas de hoy.

Eser, P. (2018). Los ‘años de plomo’ en perspectiva transnacional. ¿Idas y vueltas de conceptos políticos-históricos, figuraciones y narrativas culturales? (España–Argentina). *Memoria y Narración. Revista de estudios sobre el pasado conflictivo de sociedades y culturas contemporáneas*, (1), 31-51. Disponible a: <https://doi.org/10.5617/myn.6032>

——— i Peters, S. (Ed.) (2016). *El atentado contra Carrero Blanco como lugar de (no-) memoria: narraciones históricas y representaciones culturales*. Madrid: Iberoamericana.

Fernández Soldevilla, G. (2013). *Héroes, heterodoxos y traidores: historia de Euskadiko Ezkerra (1974-1994)*. Madrid: Tecnos.

——— (2014). El simple arte de matar. Orígenes de la violencia terrorista en el País Vasco. *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, (32), 271-298. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4962938>

——— (2016). *La voluntad del gudari. Génesis y metástasis de la violencia de ETA*. Madrid: Tecnos.

——— (2021). *El terrorismo en España. De ETA al Dáesh*. Madrid: Cátedra.

— i Briones Aparicio, J. F. (2020). El franquismo ante el proceso de Burgos. *Araucaria*, 22(44), 27-51.

— i Domínguez, F. (coords.) (2018), *Pardines. Cuando ETA empezó a matar*, Madrid: Tecnos.

— i López Romo, R. (2012). *Sangre, votos, manifestaciones: ETA y el nacionalismo vasco radical (1958-2011)*. Madrid: Tecnos.

— López Romo, R., Barandiaran, M., & Casanellas, P. (2011). La documentación de (y sobre) ETA. *Tabula*, 14, 11-23. Disponible a: https://www.researchgate.net/publication/301637385_La_documentacion_de_y_sobre_ETA

Fusi, J. P. (2017). Los años 60: los años de ruptura. Dins Fusi, J. P. i Pérez, J. A. (Eds.), *Euskadi 1960-2011: dictadura, transición y democracia*. (pp. 27-44). Madrid: Biblioteca Nueva.

Garmendia, J. M. (1995). *Historia de ETA*. Donostia-San Sebastián: Haranburu.

González Calleja, E. (2013). *El laberinto del miedo. Una historia general del terrorismo, de los sicarios a Al Qa'ida*, [EPUB]. Recuperat d'Apple Books.

González Ferriz, R. (2018). *1968: El nacimiento de un mundo nuevo*. Barcelona: Debate.

de la Granja, J. L. (2002). Luces y sombras en la historia del Partido Nacionalista Vasco: Comentarios sobre El péndulo patriótico. *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea*, (1), 267-275. Disponible a: <https://doi.org/10.14198/PASADO2002.1.14>

— (2006). El "antimaketismo": la visión de Sabino Arana sobre España y los españoles. *Norba: Revista de historia*, (19), 191-203. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2566424>

Jáuregui, G. (1981). *Ideología y estrategia política de ETA. Análisis de su evolución entre 1958 y 1968*. Madrid: Siglo XXI de España Editores.

Leonisio, R., Molina, F., & Muro, D. (Eds.). (2016). *ETA's Terrorist Campaign: From Violence to Politics, 1968–2015*. Abingdon: Routledge.

Lizarralde, I. (2016). *Teoría francesa y táctica y estrategia del MLNV (1967-2009)*. <https://www.historiadelmlnv.com/wp-content/uploads/2016/09/TeoriaFrancesayEstrategia.pdf>

López Romo, R. (2015). *Informe Foronda. Los efectos del terrorismo en la sociedad vasca (1968-2010)*. Madrid: Libros de la Catarata.

López-Fonseca, O. (2021, juliol 6). El final de la otra dispersión de los presos de ETA: solo tres de los 190 siguen en el régimen carcelario más duro. *El País*. 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://elpais.com/espana/2021-07-06/el-final-de-la-otra-dispersion->

de-los-presos-de-eta-solo-tres-de-los-190-siguen-en-el-regimen-carcelario-mas-duro.html

Lovell, J. (2021). *Maoismo: una historia global*. [Kindle]. Recuperat d'Apple Books.

Majuelo, E. (2020a). El historiador ante el pasado vasco (no tan) reciente. *Segle XX: Revista catalana d'història*, 13, 283-296. Disponible a: <https://revistes.ub.edu/index.php/segleXX/article/view/33439>

——— (2020b). El historiador ante el pasado vasco (no tan) reciente (II). *Segle XX: Revista catalana d'història*, 13, 310-317. Disponible a: <https://revistes.ub.edu/index.php/segleXX/article/view/33441>

Martín, A. (2020, noviembre 14). El año en el que la tele vacunó contra el olvido de ETA. *El Independiente*. 14 de juliol de 2021. <https://www.elindependiente.com/series-y-television/2020/11/14/el-ano-en-el-que-la-tele-vacuno-contra-el-olvido-de-eta/>

Mateos, A. (2011). *Historia del antifranquismo: historia, interpretación y uso del pasado*. Barcelona: Flor del Viento.

Moradiellos, E. (2000). *La España de Franco, 1939-1975: política y sociedad*. Madrid: Síntesis.

Mosse, George L. (2016). *Soldados caídos. La transformación de la memoria de las guerras mundiales*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.

Mota Zurdo, D. (2021). *En manos del Tío Sam. ETA y Estados Unidos*. Granada: Comares.

——— i Fernández Soldevilla, G. (2021). “Los chicos que soñaban con una cerilla y un bidón de gasolina. ETA y sus primeras acciones”, *Revista Universitaria de Historia Militar*, Vol. 10, n. 20, 281-303. Disponible a: <https://doi.org/10.53351/ruhm.v10i20.762>

Movistar+ (Productora), i Barroso, M. (Director). (2020). *La línea invisible*. [Sèrie de televisió]. Tres Cantos, Madrid: Movistar+.

Ormazabal, M. (2021, abril 6). Muere Julen Madariaga, uno de los fundadores de ETA. *El País*. 14 de juliol de 2021. <https://elpais.com/espana/2021-04-06/muere-julen-madariaga-uno-de-los-fundadores-de-eta.html>

De Pablo, S. & Mees, L. (2005). *El péndulo patriótico: historia del Partido Nacionalista Vasco, 1895-2005*, (vol. I). Barcelona: Crítica.

Pérez, J. A. (coord.) (2021a). *Historia y memoria del terrorismo en el País Vasco (1968-1981)* (Vol. I). Editorial Confluencias.

——— (2021b). Terrorismo y violencia política en el País Vasco. *Ayer: Revista de Historia Contemporánea*, 121(1).

——— Cajal, A., Castells, L (Ed). (2020). *Burgos. Consejo de Guerra 1970-2020*. Zarautz: Grand Place. Mario Onaindia Fundazioa.

Pisanty, V. (2021). *I guardiani della memoria e il ritorno delle destre xenofobe*. Milano: Bompiani.

Puig, F. (2020, novembre 2). El año de ETA en televisión: “El desafío: ETA”, “Patria” y “La línea invisible”. *La Vanguardia*. 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://www.lavanguardia.com/television/20201102/49122460397/eta-series-documental-el-desafio-patria-la-linea-invisible.html>

Redacció *Euskal Irrati Telebista*. (2021, febrer 13). Muere por covid-19 Rodríguez Galindo, condenado por el asesinato de Lasa y Zabala. *Euskal Irrati Telebista*, 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://www.eitb.eus/es/noticias/politica/detalle/7842062/muere-rodriguez-galindo-responsable-de-gal-por-coronarivirus-13-febrero-2021/>

Redacció *La Vanguardia*. (2021, juny 26). EL PP y Vox se desmarcan del homenaje a las víctimas del terrorismo en el Congreso. *La Vanguardia*. 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://www.lavanguardia.com/politica/20210626/7559594/pp-vox-desmarcan-homenaje-victimas-terrorismo-congreso-victimas-eta-presos.html>

Redacció *Naiz*. (2021, febrer 13). Las reacciones a la muerte de Galindo retratan el apoyo oculto al GAL en el Estado. *Naiz*. 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://www.naiz.eus/eu/info/noticia/20210213/la-muerte-de-galindo-envalentona-y-retata-avalan-la-tortura>

De Riquer, B. (2010). *La dictadura de Franco* (Vol. 9). Fontana, J., & Villares, R. (2007). *Historia de España*. Barcelona: Crítica.

Rivera, A. (2020a). Una historia reciente del País Vasco “con ETA dentro”. *Segle XX: Revista catalana d’història*, 13, 297-308. Disponible a: <https://revistes.ub.edu/index.php/segleXX/article/view/33440>

——— (2020b). Acuerdos y desacuerdos. *Segle XX: Revista catalana d’història*, 13, 319-322. Disponible a: <https://revistes.ub.edu/index.php/segleXX/article/view/33442>

——— (2021). *20 de diciembre de 1973. El día en que ETA puso en jaque al régimen franquista*. Taurus.

Salgado, I. (2021, juny 1). Un centro para recordar a Melitón Manzanos pero no a las víctimas del 3 de Marzo. *Naiz*. 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://www.naiz.eus/eu/info/noticia/20210601/un-centro-en-el-que-tiene-cabida-meliton-manzanos-pero-no-las-victimas-del-3-de-marzo>

Segovia, M. (2021, juliol 1). Sánchez culmina el acercamiento de presos de ETA y pone fin a 32 años de dispersión. *El Independiente*. 14 de juliol de 2021. Disponible a: <https://www.elindependiente.com/espana/2021/07/01/sanchez-culmina-el-acercamiento-de-presos-de-eta-y-pone-fin-a-30-anos-de-dispersion/>

Traverso, E. (2006). *Els usos del passat: història, memòria, política*. Universitat de València.

Vides Cinematografica / Sabre Films / Action Film (Productores), i Pontecorvo, G. (Director). (1980). *Operación Ogro*. [Pel·lícula en format digital]. Espanya – Itàlia – França: Movistar+.

Ysàs, P. (2004). *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia (1960-1975)*. Barcelona: Crítica.